

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

«Життєвий і творчий шлях Олександра Довженка (1894–1956 рр.)»

Студента 4 курсу, групи СОІ-42

напряму підготовки (спеціальності)

014 «Середня освіта (Історія)»

Родим'юка Петра Володимировича

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Галицька-Дідух Тамара

Вячеславівна

Рецензент:

кандидат історичних наук, асистент

Паска Богдан Валерійович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Формування особистості й педагогічна діяльність.....	8
Розділ 2. Дипломатична кар'єра й літературна творчість.....	20
Розділ 3. Олександр Довженко як успішний кінорежисер.....	34
Розділ 4. Використання спадщини Довженка на уроках історії.....	51
Висновки.....	65
Список використаних джерел.....	69
Додатки.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. Постать письменника й кінорежисера Олександра Довженка є актуальною через військове протистояння України проти російських загарбників. Будучи безпосередньо очевидцем подій Другої світової війни, все побачене зміг передати у своїх фільмах, бажаючи донести правду до світу й співвітчизників про жахіття яке приносить з собою війна. Окрім того, він зумів зробити популярним закордоном фільми, які несли собою українське забарвлення, попри те, що знімалися і контролювалися в тоталітарній країні – Радянському Союзі. Особливо актуальним є той факт, що на прикладі Довженка слід вчитися розвивати кіноіндустрію вже у незалежній Україні та створити український Голівуд, який не переставав би дивувати світ. Для сучасних режисерів Олександр Довженко є прикладом того, як до кінця потрібно відстоювати власні погляди та ідеї, завжди намагатися сумлінно з чесністю виконувати свою роботу, залучати потрібних людей до створення фільмів із змістовим наповненням, якими захоплювалися та називали неймовірними витворами генія кіно.

Також, актуальність дослідження зумовлює той факт, що в українській історіографії діяльність Олександра Довженка є недостатньо висвітленою. Наразі, опубліковані є тільки деякі праці біографічного характеру, які містять інформацію про всі етапи життя режисера. Окремі аспекти діяльності Довженка наявні в декількох статтях та монографіях. Також, використання спадщини митця в школі ще не є проаналізовано в наукових працях. Аналіз методичних праць дозволить нам краще впроваджувати вивчення непересічної особи в навчально-виховний процес.

Мета бакалаврської роботи полягає в тому, щоби комплексно дослідити та висвітлити життєвий і творчий шлях Олександра Довженка на основі доступних першоджерел і наукової літератури і визначити напрямки впровадження зібраного матеріалу на уроках історії.

Для досягнення мети автор бакалаврської роботи поставив такі завдання:

- проаналізувати формування особистості та педагогічну діяльність Олександра Довженка;
- з'ясувати основні етапи дипломатичної кар'єри та літературної творчості Олександра Довженка;
- висвітлити діяльність Олександра Довженка як кінорежисера, охарактеризувати постать Олександра Довженка як джерело історичної пам'яті та національного самоусвідомлення у контексті ХХ століття;
- визначити потенціал кінематографічної, літературної та публіцистичної спадщини О. Довженка як додаткового історичного джерела на уроках історії України; охарактеризувати метододику використання спадщини Довженка на уроках історії.

Об'єктом бакалаврської роботи є історична постать Олександра Довженка, процес формування історичних знань учнів у закладах загальної середньої освіти.

Предметом бакалаврської роботи є основні віхи життєвого шляху та літературно-кінематографічної діяльності, причини і чинники, що їх визначали; а також методичні рекомендації щодо використання спадщини Довженка в школі.

Хронологічні рамки бакалаврської роботи визначаються роками життя Олександра Довженка – 1894–1956 рр. Але період активної творчої діяльності окреслюється вузьким часовим проміжком: *нижня межа* – 1925 р., робота стажистом в пропогандиському фільмі «Червона Армія», вибір професії кінорежисера, *верхня* – 25 листопада 1956 р., його смерть.

Географічні межі роботи включають територію СРСР, тому що в межах цієї держави проходив життєвий і творчий шлях Олександра Довженка. Для конкретизації варто назвати селище Сосниця, в якому письменник народився та провів дитячі роки. Під час навчання в інституті його місцем проживання було місто Глухів. Згодом, переселився до Житомирщини, де з 1914 року почав працювати вчителем. Також, варто згадати міста Київ, Харків, Одеса в яких

проживав й займався літературною та кінорежисерською діяльністю. Крім цього, в роботі згадані країни з якими пов'язані основні моменти дипломатичної та режисерської діяльності Довженка. Мова йде про Польщу, Німеччину, Великобританію та інші держави.

Стан наукової розробки. До творчості Довженка зверталися вітчизняні кінодраматурги, критики та біографи, письменники (Р.Корогодський, М.Шудря, М.Куценко, І.Кошелівець, С.Тримбач та ін.). Важливим внеском у вивчення життя і мистецької діяльності Олександра Довженка є праця С.В. Тримбача «Олександр Довженко: загибель богів» [42]. Автор прослідковує суспільно-політичну систему координат Довженка. Серед досліджень української діаспори, вагоме місце займає праця Б. П. Береста «Олександр Довженко. Критична монографія» [13], в якій об'єктивно висвітлена біографія та діяльність видатного представника української культури. Творчий та життєвий шлях О.П.Довженка є предметом монографічних, історично-документальних і навіть дисертаційних досліджень. Зокрема, у Л.Попович аналізує спорідненість творчості Т.Шевченка і О.Довженка, вважаючи, що останній перейняв «матрицю шевченкового міфу України». В.Скуратівський підкреслює народницькі погляди О.Довженка, його усвідомлення своєї ідентичності. Незважаючи на критику мистецтвознавців, на наш погляд, заслуговує на увагу праця В.Марочка «Зачарований Десною. Історичний портрет Олександра Довженка», що вийшла друком у 2006 р. Автор прослідкував віхи життя українського митця, який залишився вірним українському народові, його любов до України, його зачарованість Десною, що ототожнювалася ним з душею нації – стали визначальними у його творчості. У статті Т. Демченко описана постать О.Довженка на тлі сталінського тоталітарного режиму. Автор вказує, що він не став перефарбованим хамелеоном і лицеміром, незважаючи на тиск з боку офіційної влади. В.Пригоровський вивчає дипломатичну кар'єру Довженка [34]. У кандидатській дисертації Г.Магуза висвітлені суспільно-політичні погляди і громадянська позиція О.Довженка. Зокрема, вказується на те, що він критично оцінював соціальну історію українського села, критикував позицію радянського командування щодо

операції по визволенню Києва. Питаннями особливостей кіномистецтва Довженка займається М.Шудря. Ідейне спрямування драматичної діяльності Довженка висвітлено у праці Н. Троша [43, 44]. Творче зростання митця досліджене Ю.Кочерганом [26]. Вплив творчості О.Довженка на світове кіномистецтво досліджує Н.Медвідь [32].

Значну цінність для роботи мали збірники джерел. Зокрема, «Сторінки щоденника (1941-1956)», «Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник (1941–1956)», «Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб» та ін. [5-9].

Для висвітлення питання використання творчої спадщини О.Довженка на уроках історії ми використали методичні праці таких дослідників як О. Антонова, Л. Маслак, Н. Бібік, Н. Волкова, І. Дичківська, М. Гриньова, М. Головань, О. Пометун, О. Турянська. Зокрема, інтерактивні технології висвітлюються О. Власієм і О.Дудкою [15] і Л.Сагер, Л.Сигидою, А.Колесником [35]; медіаграмотність – С.Івашнєвою [19]; комунікативна компетентність М.Мазурок і О. Саприкіною [29], груповою роботою – Л.Шевчук.

Таким чином, попри те, що життєвий і творчий шлях Олександра Довженка вичається сучасною вітчизняною історіографією, окремі питання залишаються поза увагою дослідників, зокрема, використання спадщини митця на уроках історії ще не стало предметом окремого дослідження.

Методологічною основою роботи є принципи об'єктивності, історизму, всебічності і системності. Із філософських (світоглядних) – застосовано діалектичний; із загальнонаукових – аналізу і синтезу, індукції і дедукції, історичний, логічний, описовий; із спеціально-наукових – проблемно-хронологічний, генетичний, порівняльний, а також метод вивчення і узагальнення педагогічного досвіду.

Наукова новизна бакалаврської роботи полягає в спробі комплексного дослідження історичного портрету Олександра Довженка та характеристики методичних рекомендацій стосовно застосування матеріалу на уроці з історії.

Практичне значення бакалаврської роботи полягає в тому, що опрацьований і систематизований матеріал може бути використаний при підготовці до семінарських занять з історії України та методики викладання історії. Практичне значення даної бакалаврської роботи також полягає в розробці та апробації методичних підходів до використання творчої спадщини Олександра Довженка на уроках історії України. Запропоновані матеріали — зокрема, методичні рекомендації, фрагменти уроків, інтегровані завдання, джерельні тексти та візуальні ресурси — можуть бути використані вчителями історії загальноосвітніх закладів для підвищення ефективності викладання історії, розвитку критичного мислення учнів та формування в них історичної пам'яті.

Структуру бакалаврської роботи складають вступ, чотири розділи, висновки (68 с.), список використаних джерел (60 с.), додатки.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ Й ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Майбутній діяч української культури Олександр Довженко появився на світ 29 серпня (10 вересня) 1894 року на околиці В'юнище в містечку Сосниця, що в Чернігівській області. Його батько – Петро Семенович, котрий у своєму родоводі мав предків козаків, працював хліборобом, був мудрою людиною. Щоб матеріально забезпечити свою велику сім'ю, займався смолярством, рибальством й пасажирськими перевезеннями через річку Десну. Також наймався на роботу до Фальц-Фейнів у Таврійській губернії [23, с.14].

Про свого батька вже в старшому віці, Олександр Петрович із найщирішою повагою спогадав, що за своє життя зустрічав чимало красивих людей, але не бачив «такого, як батько». Хоча в його розумних очах виднівся сум, але внутрішній світ вирізнявся високим рівнем почуттів і думок. На основі образу батька можна було б писати лицарів, великих учених, писав Довженко. Навчив свого сина жити й думати правдиво й чесно [58, с. 12].

Матір Довженка – Одарка Єрмолаївна, мала чудовий талант співати. Саме вона привила любов малого Сашка до пісень. Вона пережила в своєму житті смерть дванадцяти неповнолітніх своїх дітей, тільки сьомий по рахунку Олександр, та його сестра залишилися жити. Сестра Поліна, перераховуючи рідних братів і сестер, загиблих від епідемії, пише про те, що їхня мати через похорон своїх дітей швидко посивіла, мавши всього тридцять років. Завдяки матері, котра полюбляла саджати рослини у землю, «щоб проізросло», у її сина була велика схильність до садівництва та любові до рідної землі [27, с. 16].

На формування особистості повпливав також і його дідусь Семен. Він був грамотною людиною, заробляв чумакуванням, транспортуючи книги до Харкова від Москви. Для Олександра дід був надзвичайним, через його богатирську поставу й розповіді цікавих історій. В недільний день обожнював святково читати Псалтир. Як згадує Довженко, «не розуміли прочитаного» ні дід, ні він сам, але це підсилювало значимість, незвичайність зачитаному. Він зумів

привити у свого внука повагу до книг. Внук на все життя запам'ятав дідове напоумлення «думати красиво», ця фраза стане девізом майбутнього письменника [23, с. 13].

Згадуючи свою батьківську домівку, в якій пройшло дитинство, у Довженка завжди перед очима з'являються моменти похоронів та ридань. Батько дізнавшись в місті Борзні на ярмарку, що його діти гинуть від нечуваної недуги, негайно взяв коней і швидко помчався додому. Після швидкої дороги, минувши близько тридцять кілометрів, так швидко заїхав на своє подвір'я, що аж розтрошилися ворота, а скалічені коні впали. Метнувся до своїх дітей, але вони вже були мертвими, лише Сашко залишився при житті. Односельчани з жалем і плачем говорили, що загиблі, яких батьки називали солов'ями і орлятами, вже не зможуть стати ні плугатарями, ні рибалками, ні косарями. А з першої телеграми, яку отримали в помешканні, дізналися про смерть в Ростові сина, котрий працював вантажником [42, с. 19].

Хатина була не бідною, зазвичай її не зачиняли. Його матір жалілася на те що, вікна «вростали» у землю та на тисняву, але дітям краси і простору було достатньо. Особливо милували око груші та соняшник, яких можна було бачити за вікном. Батьківська хата була білою, її білили двічі на рік. Було п'ять вікон на одну довгу стіну. Хата стояла під потемнілою соломою, стіни «вростали» в землю [31, с. 50].

У селі мало хто знав його сім'ю за прізвище Довженко, а більше як Тарасовичі, що закріпилося за ними від ім'я прадіда Тараса. За прізвищем записаним у документах односельчани до них не звертались. Якби хтось запитався, де проживають Довженки, то люди чималу часу міркували б, а якщо сказати: де Тарасович Петро – всі знають [27, с. 14].

Дитинство хлопчика зі зеленими очима й світлим волоссям проходило на берегах річки Десна. Любов до природи була вирішальною «для характеру моєї творчості», – зазначав Довженко. Наймальовничішим місцем на землі, яке йому

запам'яталося, був казковий сінокіс поруч з річкою Десна. Тут проходила перша Сашкова рибалка, збирання грибів та ягід [8, с. 5].

З ранніх літ Сашка дивувала нероздільність життя та смерті, тому що в пам'яті зафіксувалися рівночасна поява на світ молодшої сестри й смерть прабабусі, котра прожила сто років. Сім'я з гумором відносилися до непростих життєвих подій та обставин, проходили з оптимізмом через усі виклики. Висміювали один одного та самих себе. Його родина славилася працьовитістю, володіла близько сімома сотими землі, що не давала великого врожаю. Важка повсякденна праця не дарувала добробуту в їхню оселю, де часто витав плач. Через важку працю в малого Сашка появляються на руках перші мозолі [23, с. 14-16].

В автобіографічній повісті «Зачарована Десна» її автор наводить перелік того, що в дитинстві йому приносило незадоволення і навпаки велику втіху. Довженко згадує, що було неприємно коли: п'явка впивається в підколінні сухожилки, коли гуси непокоять і хочуть дзьобнути його за штани, гавкання на нього чужих собак. Було незручно ходити босоніж по полі, їхати на возі, навантаженому сіном, що може раптом скотитися в річку й дивитись на тривалий дощ. Також викликало дратівливість, коли батько Олександра повертався додому у стані алкогольного сп'яніння і влаштовував бійку з дідом, з дружиною або розбивав посуд. Але було й те, що несло з собою радість для Сашка. Наприклад, прокинувшись вранці, побачити новонароджене теля чи угледіти заховане у траві пташине гніздо. Приємними моментами для хлопчика були сон в човні, обнімання лошатка та смакування паскою [27, с. 21-22].

В ранньому дитинстві хлопчика вабило малярство, мабуть через те, що тато його матері був ткачем-художником. Також черпав натхнення для цієї творчості зі спостережень за живописною річкою, що протікала близько дому. Захоплювався працею хліборобів, весняною повинню, любувався ароматним цвітінням ланів та садів [40, с. 313].

Хоча батько малого Сашка був людиною неписьменною, але дуже хотів «вивчити свого сина на пана». Тому в 1903 рік хлопця віддають здобувати знання в парафіяльну чотирикласну школу в селищі Сосниця. При знайомстві із учнем, вчитель Леонтій Созонович Опанасенко зробив хибний висновок, що він «не розвинутий». Бо соромлячись грізного вчителя, не міг назвати ім'я свого батька. Спершу враження від учителя було у хлопчика негативним, він вважав Опанасенка здоровенним й грізним. Вже згодом, в училищі думка один про одного в них змінюється, Леонтій Созонович рекомендував батькові здібного Олександра, що останній повинен досягти вищу освіту [17, с.37].

Насправді хлопчина ріс спостережливим, допитливим і рухливим школярем. Олександрові вдалось швидко навчитись читати, через що захопився читанням різних книжок. Згодом виникло прагнення створити власну бібліотеку, книги для якої збиратиме разом зі своїми друзями, закупаючи на ярмарку [23, с. 19-20].

Через книги перед ним відкривався невідомий раніше світ, який йому не змогли подарувати батьки. Завдяки книгам він зумів досягнути цінності народної творчості, хлопчина цікавився билинами, історичними піснями, козацькими думами, як історія народу написана простими людьми, що було для нього важливо. Ознайомився зі творчістю Тараса Шевченка, Олександра Пушкіна, найвеличнішим героєм для нього був Тарас Бульба – основний персонаж повісті Миколи Гоголя. Довженкові друзі засвідчували, що він не розлучався з томами творів Гоголя [27, с. 30].

Олександр був великим мрійником, про що свідчать його слова: «Мрійливість і уява були такими сильними, що іноді життя, здавалось, існувало в двох аспектах, які змагалися між собою – реальному і уявному, що, проте, здавався нібито здійсненням». Йому здавалося, що він здатний на різні справи і професії, хотілося проживати в багатьох країнах, для нього все видавалося легким. Деякий час мріяв бути капітаном морського судна. Але змінив свої плани через раптовість смерті його брата Оврама, який був моряком і загинув через

тиф. Крім мореплавства мріяв також бути живописцем, архітектором, учителювати і навіть розводити риб [13, с. 8].

1907 року Довженка зарахували до чотирикласного училища в Сосниці. У школі хлопцеві легко давалося навчання, він отримував відмінні оцінки, які його не раз хвилювали. «Мені здавалося, що вчителі самі щось не зовсім розуміють і тому їм здається, що я відмінник», – згадував у своїй автобіографії. Також в нього проявлялись й художні здібності. Учнем на великі свята організовував невеличкі вистави, на яких розігрував деякі епізоди творів Тараса Шевченка та повістей Миколи Гоголя [42, с. 29-30].

Перший раз театральну виставу гастролуючої трупи побачив в училищі, що дуже зацікавило майбутнього режисера. Це надихнуло Довженка й самому показати спектакль за мотивами твору Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Головний персонаж якого залишився на все життя улюбленим героєм [23, с.21].

Одного разу, запитавши як поєднати Біблію з природознавством, вчителя Закону так розлютило це питання, що той домагався виключення зі школи Довженка, лишаючи права поступати до навчальних закладів. Однак за талановитого Олександра заступилися інші викладачі [23, с.21].

Після завершення парафіяльної школи та училища в Сосниці, 1911 року, юний Олександр поступає до учительського інституту в місті Глухові. Вибір цього навчального закладу, він пояснював правом скласти туди екзамени і можливістю отримувати стипендію у розмірі сто двадцяти карбованців на кожний навчальний рік. Його рідна сестра Поліна писала, що коли він відправлявся до Глухова разом з батьком, матір ридаючи неслася вслід за возом й голосила: «Куди ти його везеш?». Оскільки, раніше її чоловік відвозив до Ростова сина Оврама, який так і не повернувся, пам'ятаючи це, вона не хотіла втратити ще й Олександра [42, с.23,32].

На вступні іспити Довженко прибув у «білій ситцевій сорочці домашнього крою, з несвіжим коміром зі смугами», – як згадує А.С. Тарасенко, пишучи листа

своїй знайомій. Директор інституту М.С.Григоревський, оголошуючи зарахованих до навчального закладу, похвалив роботу Довженка по російській літературі, яка, за його словами, попри важку тему, була талановито написана. У листі до Ірини Коваль написав, що якщо і не зовсім майстерно, то принаймні старався акуратно написати твір на тему з літератури [17, с.37].

Листуючись із вчителькою Іриною Андріївною, котра проживала в Глухові, Олександр змальовував учительський інститут як білий, чистий, живий, сад якого вкритий трояндами із доріжками, посипаними жовтого кольору піском [40, с. 313]

З-поміж студентів Довженко був наймолодшим, бо тут навчалися й ті, хто вже мав немалий учительський стаж. З ними важко було знайти щось спільного та й підготовка його не була достатньою. Олександрові нелегко вдавалося навчання, тому перших два роки він не отримував стипендії. У цей період батько продав десятину землі. Студентом квартирував у сім'ї Шидловських, котрі на той час проживали по вулиці Романівській [19, с.504].

Будні дні у Довженка були заздалегідь розплановані з метою раціонального використання часу. Зранку йшов до інституту, після обіду надавав послуги репетитора, щоб заробити гроші на прожиття. А виконував домашні завдання у вечірній час. Такий режим дня міг змінюватися у святкові або вихідні дні, тоді як він гостював у свого друга Петра Фурси, мешканця села Берези. Разом із другом та його братом Сергієм заснували оригінальний етнографічний хор, учасники якого не тільки співали пісні, а й показували вистави жителям села. Хор виконував народні українські пісні, що на той час було незвичним репертуаром. Олександр і його товариш були режисерами постановки п'єси «Наталка Полтавка» Івана Котляревського [17, с. 38].

Така діяльність юнаків бентежила місцевого священнослужителя Василя, бо його прихожани стали в неділю йти до хати Фурсів замість церкви. Щоб привернути увагу, священник організував церковний хор, але мешканці села більш полюбили співочий колектив Фурси і Довженка [17, с. 38].

Любов до літератури, народної творчості, ще більше зміцнилася у Довженка в інституті. Але тут і посилювалися його атеїстичні погляди, причиною чого стало побачене лицемірство, несправедливість, жорстокість навколо студента. В листуванні з вчителькою Яриною Коваль, згадує «домову інститутську церкву», в якій він, маючи сімнадцять років відмовився від віри в Бога, стоячи на колінах перед підставкою для ікон, на сповіді в отця Олександра, учителя Закону [41, с. 33].

Товариші по навчанню запам'ятали його як чуйного друга, здібного декламатора й карикатуриста. Одягався у скромний та охайний одяг, був невибагливим хлопцем, інтересним співрозмовником. Його називали «Сашко-філософ», через вміння спілкуватися на різні теми. Разом із Віктором Голубєвим, вчителем літератури, виступали на інститутських вечорах з читанням художніх творів. На квартирах своїх друзів читав заборонену українську літературу, газету «Нова Рада» і «Літературно-науковий вісник» [17, 38].

Саме у Глухові вперше відкрив для себе кіномистецтво. Припускаємо, що в «Ілюзіоні» Терещенка постала мрія створення свого кіно. Подобалося дивитися на майстерну гру акторки Заньковецької Марії, з участю якої була поставлена в цьому місті п'єса Івана Котляревського «Наталка Полтавка» [17, с. 38].

У червні 1914 року, склавши випускні екзамени, Довженкові був виданий атестат №477, який вказує на непогані результати навчання. Лише із Закону Божого, музики і співів та методики він мав задовільні оцінки. Крім атестату отримав ще приписку від директора, в якій йшлося про зобов'язання чотири роки працювати вчителем вищого початкового училища за отриману ним освіту в інституті або повернути державному казначейству суму в розмірі триста п'ятдесят рублів, витрачену на його утримання. За словами Довженка, його випустили з інституту, як ввічливого, довірливого політичного невігласа, «обрусителем краю» [46, с.127].

Завершивши навчання в Глухівському вчительському інституті, Олександра призначили на роботу в Житомир, куди він прибув під кінець літа 1914 року.

Спочатку працював у Кутузівській початковій школі, а згодом у другому Житомирському училищі. За «обрусіння» у Волинській, Подільській та Київській губерніях прибавляли до зарплати вісімнадцять карбованців в місяць. Оскільки чималу кількість вчителів відправили на фронт через події Лютневої революції, Довженко навчав учнів історію, географію, природознавство, гімнастику й фізику. Будучи не дуже старшим за школярів, вчив їх поважати власний народ та його мову, незважаючи на заборону розмовляти українською мовою в школі [17, с. 38-39].

Йому пропонували роботу інспектора, але Олександр не погодився, через свій молодий вік та бажання вчитися. Оскільки права навчатись в університеті він не мав, то проходив приватні уроки з малювання, маючи велике прагнення бути вільним слухачем в художній академії [40, с. 313].

Учні Олександра Петровича захоплювалися його талановитістю, кмітливістю, щирістю та екскурсіями привабливими берегами річки Тетерів. Для учнів він був більше як гарний наставник ніж вчитель. Війну сприйняв ще як політично неграмотний парубок дев'ятнадцяти років, політичні події не критично осмислював, щоб зрозуміти йому прийшлося відмовитися від свого хибного розуміння подій [58, 15].

Працівники, котрі називали його Сашком, та вихованці закладу могли бачити намальовані ним карикатури та шаржі на своїх знайомих і колег. Ймовірно в ті часи в Довженка закріпилася думка поступити до Академії мистецтв, щоб бути професійним художником. Для вихованців був прикладом веселої, товариської, з безмежною енергією людиною. А співробітники поважали його за педагогічну майстерність й шанобливе ставлення до людей [17, с. 39].

Довженковий учень розповідав, що у його вчителя була трикімнатна квартира, в якій одна кімната була повністю забита книжковими полицями. Він зберігав найрізноманітніші книжки, серед них були: Біблія, стародавні рукописні книги, часописи «Киевская старина», раритетні видання з історії України [23, с. 15].

Через те, що Довженко мав антирелігійні погляди, керівництво навчального закладу попросили одного київського митрополита, який завітав у Житомирський собор на богослужіння, скерувати Олександра на праведний шлях. Однак затяжна розмова між ними так і не переконала молодого вчителя. Митрополит наостанок запросив його в Київ на розмову, яка так і не відбулася [23, с. 23].

Стан здоров'я не дозволяв Олександру служити у війську ще на початку Першої світової війни, бо лікарі виявили в нього хворе серце. Повітове «присутствіє» в Житомирі 18 листопада 1915 року підтвердило його непридатність і ще один раз 16 червня 1917 року. Влітку цього ж року прибув у Сосницю до батьків, з ціллю не повертатися у Житомир, а продовжити процес здобування знань [27, с. 40].

У 1917 році працює вчителем у Києві та поступає на економічний факультет в Київський комерційний інститут. Таким чином, він міг здобути загальну вищу освіту, що надало б йому право навчатися в інших закладах вищої освіти. За енергійність й активність Довженка в інституті вибрали головою студентського товариства. Проте в цьому закладі також не отримував відмінних оцінок через відсутність часу й те, що й сам окремо навчав. Окрім наведених причин, окремі дисципліни взагалі не вчив, а фізика, до якої у нього був інтерес, не викладалася на його факультеті. Вчився близько двох років, після яких залишив як і навчання, так і вчителювання [19, с. 505].

1917 року Довженко одружується на Варварі Семенівні Криловій, яка також вчителювала в другому Житомирському вище початковому училищі. Після розлуки з нею в них залишалися хороші відносини. Лікувавшись у лікарні після не добре зробленої операції в Житомирі, потім оздоровлюючись вдома, Довженко мріяв про вищу освіту. З 29 квітня по 14 грудня вчився у Київській Академії мистецтв. Але залишив її, оскільки, як згадував, так бажав всього, «і так тоді з мене нічого не вийшло» [40, с.314].

У червні 1920 року займає посаду секретаря в губернському відділі, компетенцією якого була народна освіта, а також стає завідувачем відділу мистецтв. У театрі імені Тараса Григоровича Шевченка ніс обов'язок комісара. Вів «Строкату книгу», яка складалася із карикатур [46, с. 127].

В переломні історичні часи Олександр захоплювався національними гаслами Симона Петлюри, надіявся на незалежність України. Довженко уявляв, що революція зможе змінити світ на краще, але потім напише, що Україна мала як і давніше «своїх і чужих панів». Він був розчарований деякими людьми з інтелігенції, яких називав зрадниками і шарлатанами, котрі гучно вигукували гасла під час революції але насправді в них не було інтересу до свого народу [23, с. 25].

Революцію в березні-лютому 1917 року охоче зустрів. На мітингах викрикував загальні гасла та «радів, мов собака, який зірвався з ланцюга». Мав надію, що всі люди будуть рівними, у селян буде земля, у робочого класу – заводи, в учителів – школи, а в українців – Україна. Він гадав, що цілий світ дізнається про це, та «вражений розумом» поступить таким же способом і у себе. Але в своїй автобіографії журливо запише наступні рядки: «Я ввійшов у революцію не тими дверима». Очолюючи товариства інституту, у 1918 році влаштував студентський мітинг проти рекрутування до гетьманської армії, а також очолив численну демонстрацію по вулиці Володимирській [19, с. 505].

Під час революційних подій на Україні 1917 року приєднався до армії УНР, третього Сердюцького полку. На заводі «Арсенал» брав участь у придушенні більшовицьких виступів, згодом за це його заарештують. В ідеології комунізму він не розумівся. Згадуючи про це, Довженко казав, що якщо було б до нього питання, ким був Карл Маркс, то швидше за все відповів би, що він займався видавництвом книг. У період бурхливих подій 1917 року йому було складно зрозуміти політичні процеси [39, с.144].

Ситуація змінилася під кінець 1919 – початку 1920 рр., коли Довженко працював у губернському військовому комісаріаті. Згодом став викладати в

школі при штабі сорок четвертої дивізії української радянської стрілецької дивізії. Був призначений у житомирську партійну школу, але прорив поляків припинив цю діяльність. 26 квітня змушений був повернутися до Києва, через те, що в Житомир увійшли союзні війська Польщі та Української Народної Республіки [27, с.51].

В грудні 1919 року був ув'язнений за нібито шпигунство на користь німців і поляків, був засуджений до розстрілу. Але на щастя його випустили з камери смертників боротьбисти, що доєдналися до більшовиків. Таким чином в перших місяцях 1920 року приєднався до Української комуністичної партії (боротьбистів). Цей вчинок виправдовував тим, що був негідний записатися до Комуністичної партії (більшовиків) України. Існує теорія, за якою Довженко не мав твердого переконання у комунізмі [13, с. 11].

Протягом польської атаки на українські землі Довженко перебував в Коровинецькому районі в підпіллі. Опинившись у руках кінного загону поляків, зазнав зневажливого ставлення до себе, оскільки поляки хотіли дізнатися розміщення військових частин. Змушуючи його надати таку інформацію, кінний роз'їзд умовно піддав його під розстріл. Але згодом сам був «обстріляний нашим загоном», – згадував Довженко. Незважаючи на загрозу бути вбитим, зміг здійснити втечу до своєї військової групи [13, с. 12].

Пробиваючись до конспіративної явки, яка знаходилася поблизу містечка Кодні, він і його двоє побратимів були заарештовані поляками. Коли один з його товаришів налякався, упавши на коліна перед поляками, просив пом'якшення кари, роздратований Довженко зловив його і закричав гнівливо, щоб той мерщій піднявся, дорікнувши чому він перед ворогами повзає [58, с. 17-18].

Наступного дня, у місті Києві перечікував поляків. Після звільнення Києва був призначений секретарем губернського відділу міської освіти, сприяв діяльності організаційного комітету діячів освіти. Молодий вік й здоров'я сприяли ефективній праці, про що він згодом напише в своїх записах. Додатково,

згідно з партійними рекомендаціями, часто здійснював поїздки по селах Київщини для формування місцевих органів влади [13, с. 13].

Отже, досліджуючи ранні роки та педагогічну діяльність Олександра Довженка, ми дійшли висновку, що на його світогляд вплинуло сімейне виховання, а також краса рідного краю. Будучи вихідцем з не багатой сім'ї, майбутній митець зумів закінчити інститут, отримати роботу вчителя. Зарекомендувавши себе як хороший педагог та активний громадський діяч, Довженкові доручали чимало відповідальних посад. Крім цього, маючи талант малювання, реалізовував свої плани отримати й художню освіту. Участь в революційних подіях 1917-1921 рр. виявили його ідеологічні хитання: від захоплення національними поглядами Симона Петлюри до підтримки популістських гасел більшовиків та участь у радянських інституціях.

РОЗДІЛ 2

ДИПЛОМАТИЧНА КАР'ЄРА Й ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

З початком політики непу радянське керівництво активно створювало ілюзію реалізації права українського народу на самовизначення у вигляді УСРР. З цією метою активно розбудовувалися закордонні представництва. У липні 1921 року, згідно наказу Наркомату закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки, Олександра Довженка зачислили як співробітника НКЗС. Після цього призначення його відправили до Польщі працювати в Повноважному Представництві УРСР [23, с. 27].

Побувати в якійсь іноземній країні Довженко прагнув з дитячих років. Однак поїздка з службовим доручення на чужину розтривожила його, попри те, що це не планувалося на довгий період [41, с. 55].

З харківської залізниці, літнього дня 1921 року, Довженко відправився до Москви. Отримавши відразу квартир'єрські доручення, він разом з своїм старанним напарником Смальцем Іваном, 17 серпня 1921 року направилися до Польщі. Перша звістка від нього з Варшави прийшла в перші дні вересня, де повідомляв, що 23 вересня Польське представництво вирушить в Харків, а для їхнього протягом трьох днів шукатимуть приміщення [34, с. 662-663].

Довженко, будучи уповноваженим представником УРСР в Польщі, займався обміном військовополонених. Працювати доводилося не легко, враховуючи напружену політичну обстановку, коли відбувалося протистояння між петлюрівцями і комуністами на українській території. Будучи керівником місії з повернення цивільних осіб та військовополонених на Батьківщину, йому не раз приходилося вирушати до таборів з інтернованими особами та виступати перед ними з промовами про радянську країну. Одного разу так сталося, що під час виступу хтось з натовпу жбурнув каменем у Довженка. Наслідком попаданням в його скроню, потекла кров по його обличчі [23, с. 28].

Згодом отримав в Представництві посаду керуючого справами. Бувало, часом деякі тижні підряд міг не ступати за поріг будівлі дипломатичного значення, вся ця робота клерка ставала надокучливою, хотілося її чимось

урізноманітнити. Попри зайнятість не залишав своє улюблене хобі – малювання. Користуючись вільним часом, малював карикатури та шаржі, що стосувалися свіжих подій. Свої малюнки підписував псевдонімом Сашко, тому ми вважаємо, що таким чином підписувати свої твори в подальшому житті почав саме закордоном. На кожнотижневих вечірках, організованими працівниками Представництва, користувався успіхом його альбом з художніми роботами, який носив назву «Ряба книга» [23, с. 28-29].

Довженко був чуйною людиною. Коли надходила інформація про дітей, які голодують на українських землях, Олександр Петрович сприйняв цю звістку з великим жалем, будучи за фахом вчителем. Тому, у нього виникла ідея поділитися з дітьми третиною свого пайка, який видавався співробітникам Представництва. Цей задум підтримали його співробітники, які пожертвували чималу суму для дитячого будинку імені Тараса Шевченка, розташованому в Гневці [34, с. 666].

У лютому 1922 році отримав нове місце роботи, ставши секретарем консульського філіалу в Торгівельному представництві УРСР на території Німеччини. У Берліні поступив спершу до художнього училища, що був приватним, а потім став студентом Академії мистецтв. Завзято навідувався на диспути художницького об'єднання «Kunstlerhilft» та їхні виставки, допомагав в експозиції робіт студентів, де професор Янеш помітив його картини та виставив у висококласній галереї «Casper». Молодого українського художника прийняли в своє оточення знамениті німецькі майстри Г.Гросс, О.Нагель, Г.Цилле та К.Кольвітц. Завдяки ним, Довженко познайомився з режисерами і світом кіно [49, с. 128].

Молодий дипломат, переїхавши до Берліну, знову подумує про образотворче мистецтво. Микола Глущенко, народний художник УРСР згадував, що Довженко завів знайомство з українцями, котрі навчалися в Академії мистецтв в Берліні. Відвідуючи Глущенка, демонстрував свої малюнки та хотів

почути від нього зауваження, також розглядав його малюнки й давав слушні поради [23, с. 29].

Працював у консульстві на посаді секретаря у Берліні на вулиці Іохімотгальштрассе, 37, у період з 6 лютого по липень 1922 року. У роботі справив велике враження на Довженка один момент, коли у місті Гамбург зустрілись за його сприянням два рідні брати після двадцятих років розлуки. Поки він їх не звів, вони так і не підозрювали про свою близькість, перебуваючи в одному приміщенні, бо одного доля закинула аж у Південну Африку, від чого мав засмаглу шкіру, а інший блідіший за нього перебував в Ісландії [34, с. 667].

Ухваленою постановою Політбюро ЦК від 4 липня 1922 року, було вирішено відкликати Довженка з його закордонної роботи, оскільки наркомати закордонних справ УСРР об'єднувалися із загальносоюзним. Бажаючи навчатися таким видам образотворчого мистецтва як: різьба по металу, графіка, композиції та журнальній ілюстрації, він просить Центральний Комітет партії дозволити залишитися на один рік в Німеччині. Щоб згодом бути «корисним товаришем» на Україні, вміло прикрашати й розписувати стіни в дитячих будинках, сільбудинках, клубах та інших будівлях культурного значення [34, с. 668].

21 серпня ЦК КП(б)У своїм рішенням звільнило від роботи в Представництві, але схвалили його залишення за кордоном для навчання та вручили стипендію. Завдяки ній мав змогу навчатися у приватному художньому училищі Ернста Геккеля, у професора котрий у живописі дотримувався експресіоністського напрямку. Згодом це відіб'ється у його кінокартинах. В майбутньому його фільми, а саме «Звенигора», «Сумка дипкур'єра» мали помітний елемент художньої школи вище сказаного напрямку. Це простежувалося у зображувальному плані, коли в епізодах були емоційно-контрастні зіставлення [23, с. 31].

В 1923 році у Берліні надсилав свої карикатури до журналу «Молот», що видавався в місті Нью-Йорк, США. Про це згадував й Микола Тарновський,

редактор «Молота», гумористичного комуністичного журналу, на сторінках якого можна було побачити Довженкові малюнки [27, с. 56].

Проте у Берліні лише один рік він вивчав малярство. А 17 липня 1923 року виїжджає з Німеччини. Увесь багаж знань, здобутий Довженком закордоном був корисний для його подальшого творчого життя [34, с. 668].

Повернувшись літом до рідної України, селища Сосниці, занурюється у звичне селянське життя. Разом з своїм батьком працював в полі, косив траву та займався улюбленим рибальством [37, с. 163].

Посилаючись на збільшення ворожих дій зі сторони німецького уряду, Народний комісаріат закордонних справ висунув йому пропозицію відправитися до Кабулу дипломатичним кур'єром. Погодившись, Олександр Петрович зосереджено готувався до подорожі, поки обставини в родині не перешкодили йому виїхати. На цьому і завершилася його дипломатична кар'єра. З тих пір Довженко розпочав працю в «Вісті ВУЦВК» (основній газеті республіки) на початку серпня 1923 року. Однак уроки, які були взяті з дипломатії, він не викидав, що потім стало в пригоді над розробкою окремих кінофільмів, наприклад «Сумка дипкур'єра» [34, с. 668].

Влучні та докірні карикатури Довженка, що виходили на сторінках «Вісті ВУЦВК», були дуже очікуваними для читачів. Свої малюнки підписував по-домашньому, просто Сашко, псевдонім якого стане популярним та улюбленим серед читацької маси. М. Бажан, його товариш тих часів, писав, що Довженко став неначе проводир українських карикатуристів. Також чудово розумівся в непростих політичних ситуаціях, швидко виражав своє ставлення до них, володів творчим мисленням й образним мисленням [23, с. 34].

Як автор політичних карикатур та шаржів використовував чіткі та зрозумілі твердження для читацької аудиторії. Його сатиричний стиль був близьким до народу, старався якомога детальніше, переконливо подати читачеві всю безкомпромісність до нестерпних життєвих явищ. Велика частина шаржів

складалася з таких, що були намальовані на своїх співробітників, товаришів, на Павла Тичину, Володимира Сосюру, Сергія Пилипенка, в яких точно передає зовнішність постаті та проникає у його психологію. У малюнках зображував себе теж, показуючи внутрішню запопадливість своєї художницької палкої натури [23,с. 35].

Довженко не задовольнявся лише газетною справою, а організував в себе на квартирі художню майстерню, разом з такими молодими художниками, як Миколою Мищенко, Анатолієм Петрицьким, Іваном Падалкою. Спільно вчилися пізнавати таємниці художницького сприймання світу, переміщення його на полотнище. Мало не кожного вечора Довженка можна було побачити в театрі, що був для нього своєрідним мистецтвом значних контрастів, означало пишнobarвну, яскраву дію [23, с. 36].

Серед відомих карикатур, створених у 1923 році, були: «Думки американського дяді», «Святе мистецтво», «Лицар на роздоріжжі», «Останні часи», «Махно на волі». В тому ж році намальовані картини «Не буде так!», «Ждемо», «Ножиці», «Ще один виклик» та один шарж «Верхівець без голови». Наступного року випустив карикатури «Політика миру», «Наш проект», «Тайна міністерського архіву», «У сусіда хата біла», «Володар світу», «Оце пісня гарна, нова, починайте знову», «Ну й лусне», «Після нафтової операції». У шостому випуску газети «Література, наука, мистецтво» 1923 року Довженко помістив шарж на самого себе. Микола Бажан розповідав, що у його автошаржі змальована внутрішня гордовитість його художницької запальності [40, с. 315].

В 1924 році проілюстрував «Літературні усмішки» Остапа Вишні. Свої картини порівнював з яблунами, якщо добре трясти – упаде п'ятсот яблук, а якщо слабо – тільки десять. Ілюстраціями заробляв на прожиття, а на час відпочинку покращував свої знання з живопису. У Харкові завів знайомство з українським літераторами, які гуртувалися навколо редакцій «Сільська правда» і «Вісті». Ввійшов до складу літературних об'єднань «Гарт» і ВАПЛІТЕ [46, с. 127-128].

В газеті «Вісті» співробітництво Довженка почалося після того, як на його картини звернув увагу поет Василь Блакитний. Спеціально для бездомного на той час Довженка надав для ночівлі диван у своєму кабінеті [40, с. 314].

З 1925 року Довженко береться за створення титрів для іноземних кінострічок, виготовляв плакати, навіть склав сценарій, що стосувався дітей, хоча редакції не сподобався. Ці всі роботи виконував на замовлення Всеукраїнського фото-кіноуправління [23, с. 36].

1925 року внаслідок трагічного випадку та будучи хворою на туберкульоз, Довженкова перша любов – Варвара Крилова стала інвалідом. Вона по безмежній любові до нього не хотіла ставати завадою на його шляху до великого мистецтва. Тому написала листа, в якому попросилася з ним і побажала всього доброго і щастя, вірячи що він створить «багато прекрасного, доброго, вічного» [40, с. 314].

У 1926 році опублікував у журналі «ВАПЛІТЕ», літературно-художнього напрямку статтю «До проблеми образотворчого мистецтва», в якій виразив свою незгоду стосовно методу соціалістичного реалізму. Написаний текст був спротивом російській художній організації, яка за сприянням уряду бажала підкорити український неоромантизм й нав'язати свій вищезгаданий стиль [4, с. 249].

Літературна творчість була для нього єдиною розрадою, нерідко виділяв близько шістнадцяти годин творчості. Науковці висувають припущення, що становлення Довженка як письменника припадає на час війни між гітлерівською Німеччиною і Радянським Союзом. Новелістика була для нього більш ближча форма оперативного висловлювання на побачені явища. В цьому жанрі притримувався своїх правил: глибоко занурюватися в деталі події, використовувати узагальнення, хотів дослідити духовний світ основних героїв, рівень їхнього міркування. Малі за кількістю сторінок, Довженкові новели несли собою громадське виховне значення та велику мотивацію в нелегкі роки [44, с. 38].

У фронтових та центральних газетах друкувалися Довженкові оповідання, що виходили невеличкими збірниками, окремими виданнями. А саме: «Стій, смерть, зупинись!», «Велике братство», «Відступник» та інші [24, с. 70].

В новелі «Ніч перед боєм» написаній протягом одного місяця в 1942 році описані події, що ґрунтувалися на правдивих свідченнях людей, котрі особисто бачили військові баталії Другої світової війни та оповідали їх авторів. Твір був напрочуд схвалений владою, опублікований у газеті «Красная звезда» й розповсюджувався серед воїнів. Оповідання через основних дійових осіб – дідів Платона і Савки показує занепокоєння народу, що окремі солдати чомусь полишають їх один на один з нацистами і не йдуть воювати з ворогом. Але далі події розкриваються доволі позитивно, солдати отримують поучення і мотивацію від дідів про захист Батьківщини та окрилені були готові до протистояння злісному супернику, незважаючи на загрозу загинути [14, с. 26].

Філософське наповнення має оповідання «Тризна», де розглядається питання знову ж таки війни, смерті але й хорошим протилежним за значенням їм слова, любов і майбутнє. Особлива увага приділяється явищу невмирущості нації. Про незабутній саможертвний вчинок радянського бійця, величає у творі «Бронза» [23, с. 134].

У роки Другої світової війни Довженко, будучи військовим кореспондентом на Південно-Західному фронті в лютому 1942 році, все жахіття побачене власними очима, описує у своїй творчості. Письменник у творах цього періоду показав себе незрівнянним митцем глибокого психологізму. Практично кожен твір має в собі місце для тріумфу життя над смертю, а персонажі наділені гарними манерами, хоробрістю, великою силою для захисту своєї землі від вторгнення злого окупанта. Возвеличення подвигу солдатів, їхнього безсмертя, було характерною рисою для його творчості [19, с. 509].

Протягом Довженкової творчості кристалізується, стиль творчості та громадянська позиція, його жанр – кіноповість. Побачивши події Другої світової війни, Довженко починає створювати кіноповість «Україна у вогні». Цим твором

хотів довести правду про події в Україні, але Йосифу Сталіну не сподобався сюжет, тому заборонив кіноповість до постановки та друку [39, с. 145].

Підставою до написання кіноповісті «Україна в огні» була написана ним в газеті «Известия» стаття 31 березня 1942 року, яку пізніше збільшив вже як кіноповість та яку восени 1943 року читав своїм товаришам на фронті під Харковом. Перебіг подій у творі про родину Лавріна Запорожця оснований на невігаданій історії селян з села Тополівки, котрі пережили страждання, глум від рук нацистських окупантів. У листі до письменника Петра Вершигори писав, що пролита кров співвітчизників змушує його екранізувати страшні події, спричинені ворогом, щоб у світі побачили яких мук зазнає його народ [58, с. 67].

28 листопада 1943 року записав у «Щоденнику» про те, що «Україна в огні» вже написана та про можливі засудження влади і тиск на нього. Цим твором захистив свій народ, котрий зазнав значних втрат, перед майбутнім звинуваченням українців у співробітництві з ворогом. На закритих зборах Політбюро ЦК ВКП(б) 31 січня 1944 року Сталін розкритикував «Україну в огні» та її автора, назвавши Довженка «відвертим націоналістом» й «куркульським підспівувачем», а твір ненависний до радянського народу та політики партії. Після несхвалення письменник переживав душевну біль та важко переніс цей епізод свого життя [18, с. 65-66].

У своїх зверненнях до Сталіна писав, що не розуміє чому той розцінює любов до народу, не вміння стримати сльози, коли їм завдано болю, як націоналізм, за який дивно пред'являти обвинувачування. Але до цього ж прощає його малість і зло, бо й він не ідеальний, як би йому не поклонялися люди [18, с. 66].

Літературознавець Юрій Барабаш зазначав, що для творів Довженка притаманним є те, що герої показані в особливих випадках, що мало не межують із фантастикою. А персонажі наділені неабияким характером, були звичайними українськими невтомними працівниками. Щоб відшліфувати переживання та думки дійових осіб, робив більш чутливими елементи своїх оповідань [58, с. 61].

Оповідання Довженка поєднують у собі особливості публіцистичних виступів, нарисів й героїчних дум. Художні засоби мали схожість з трагедійно-романтичного стилю. Приміром в новелах «Невідомий», «Федорченко», думки полеглих наведені у формі мовлення, адресованого до сучасників, котрі ще живі [58, с. 62].

22 вересня 1945 року завершив новий твір, що стосувався війни «Повість полум'яних літ», перша назва якого, в чорновиках записана як «Сержант Орлюк». Палко бажаючи показати правду, зробив деякі поступки владі. Хоча й малої правди побоялася авторитарна влада, тому було заборонено публікувати та екранізувати цю працю за життя її автора. У цьому творі Довженка, проглядається манера написання притаманна для виразників соціалістичного реалізму [18, с. 67].

Головною метою при написанні було те, щоб розкрити колосальну роль історії в житті людини, яка своїми вчинками творить її. Письменник вірив у шанс виправлення життєвих помилок внаслідок соціальної активності, дбав про правильний вибір особою життєвих пріоритетів. Є п'ятнадцять варіантів твору, що зберігаються в архівах [26, с. 28-29].

У 1948 році завершив написання п'єси «Життя в цвіту» про Мічуріна, російського садівника-селекціонера. На розробку даної праці пішло чотири роки, доводилося проходити через цензуру влади, де хотіли вилучити елемент про царя з тексту. У своїх записах жалівся, що для написання сторінки йому доводилося прикласти титанічних зусиль через погіршення здоров'я, траплялися припадки стенокардії [46, с. 37-38].

Біографічна п'єса мала хронологічний порядок подій життя Мічуріна та осягає його діяльність. Життя головного героя було як символ надії на перемогу та завжди цікавило письменника, бо також любив розводити сад. У творі можна простежити й особисті життєві моменти автора та присутня паралель між ними, наприклад любов до природи, рідної землі. Через героя автор повчає цінувати

життя, бути чесним та любити ближнього, своєю п'єсою порушив питання екології, що залишалося актуальним для читачів [44, с. 38-39].

В новелі «Незабутнє» оспівував красу душі дівчини та вихованість молодих людей України. Також хвилюючим епізодом був смуток двох молодих сердець перед майбутньою розлукою. А новела випущена 20 лютого 1943 року «Мати» змальовує відчайдушну смерть селянської працюючої жінки Марії Стоян. Ця героїня виступає як прообраз усіх жінок, котрі також внесли чималий внесок у допомозі захисту рідних земель. Вона, згідно оповіді, прийняла в себе вдома двох льотчиків, підбитих нацистами на загарбаній ними території. На жаль, ця пані та хлопці загинули від рук німців [58, с. 62]

Про нескореність людського духу перед смертю йдеться у творі «Воля до життя», яку мовознавець Микола Кочерган дозволяє собі назвати це оповідання – новелою. Адже в творі мова велася про справжніх людей, які мали намір перемогти й жити [26, с. 82].

Написане на реальній основі, з одного інциденту в роботі армійського хірурга, небожа М. Дудка. Навіть будиши свідком подій, чоловік сестри Довженка здивувався, як на підставі одного випадку автор зумів сформулювати своєрідний монумент життєрадісності радянського бійця. Згодом цей сюжет мало не редактований став фундаментом сценарію «Повість полум'яних літ» [23, с. 131-132].

В оповіданні «Перемога» Довженко підкреслює гігантську роботу солдата. Новела оповідає ризикований бій між загоном під керівництвом Василя Кравчини, який у найвирішальніший момент залишив позиції. В новелі присутні обдумування, які були ж підстави до відступу, безпосередньо звинувачуючи командирів в їхній не правильній тактиці, нестаток виховної роботи. Заявляти в літературі про такі моменти було досить сміливим кроком письменника. Розглядаючи психологічні причини малодушності, він прийшов до висновку, що існує необхідність навчати людей, причетних до армії, напучувати модерному веденню війни, щоб кожен солдат розумів що він несе відповідальність за

збереження цілісності його Батьківщини, націлюючи кожного дня на перемогу. Твір «Відступник» також пронизаний обуренням до тих, хто полохливо поводить себе там, де потрібно проявити сміливість [23, с. 133].

В повоєнні роки з'являється нове оповідання «Хати». В образі домівки змальовується тяжка доля народу, якому прийшлося жити в руїнах, завданих окупантом [26, с. 92].

Вперше про п'єсу під назвою «Потомки запорожців» виявляємо в листі до дружини від 18 жовтня 1953 року, в якому Довженко пише про користь знаходження його в Києві, що слугувало надходженню для твору свіжих матеріалів, попри не легке написання. Цей твір відкриває проблему перетворення національної психології селян на українських землях двадцятого століття. «Щоденник» краще роз'яснює думку п'єси, в якому митець розчарований відсутністю національної свідомості у сучасників. І в цьому кладе вину на керівництво держави. Ще 14 квітня 1942 року написав, що Україна єдина держава, де не вивчалася історія її народу в університетах, а її вивчення вважалося ворожим і забороненим. П'єса повна емоційним піднесенням, філософськими міркуваннями автора, побудована на монологах і формою монологів [44, с. 39].

Події твору відбуваються у 1930–1932 роках, торкаються періоду колективізації, яку засуджує автор. Через персонажа Левка, селянина, Довженко показує читачеві негативне ставлення радянської влади щодо селянства. Старався донести, що колективізація відібрала у землі свого дійсного господаря, котрий трудився на ній і знав толк в цій праці [44, с. 40].

Трудитися над кіноповістю «Зачарована Десна» її творець приступив 5 квітня 1942 року, а 9 листопада 1946 року й 13 квітня 1947 року повідомив свою мати і сестру про написання повісті про всіх тих, хто подарували йому життя і виховали. З ностальгією в листах згадує все те прекрасне у дитинстві, що увійде у твір, що мав шість варіантів [26, с. 25].

«Зачарована Десна» – твір автобіографічного характеру, закінчений 1955 року, а оприлюднений в 1956 році розповідав про перші кроки життя Довженка. Повість вважається самобутньою енциклопедією життя й побуту українського селянина кінця XIX і початку XX століть. Значущим аспектом повісті є авторські відступи, його роздуми. Через безмежну любов до природи автор звеличував її красу, особливо дивовижні пейзажі річки Десна. У рядках повісті спостерігаємо велику пошану до своїх батьків, від яких успадкував якнайкращі риси характеру, а головне – величезну любов до Батьківщини, української мови. Також приділяє увагу питанню релігії, як тодішні люди вірили у Бога, про ступінь релігійної освіти у населення, на прикладі віросповідання його дідуся і бабусі [14, с. 25].

В автобіографії вжив фольклорні джерела для кращого змалювання ланцюгу подій в творі. Ліричні відступи письменник здійснював шляхом включення риторичних запитань, драматичного тону та промовистої лексики [26, с. 8].

Останнім твором за життя була «Поема про море». Поміж прізвищ осіб, які грали ключову роль у творі, багаторазово зустрічаються вже відомі з решта його праць. Це пояснюється тим, що якщо Довженкові симпатизував якийсь персонаж, обдарований високими моральними якостями, він такого героя переміщує з певної творчої роботи до нової праці. Серед цих прізвищ фігурують в творі такі як: Федорченко та Кравчина, вже знані з «України в огні» і «Перемоги» [27, с. 299].

Завдяки виходу в світ його витворів велика кількість читачів змогли осмислити безмежний ресурс внутрішньої міцї народу. Спілкувався через книги зрозумілою мовою його сучасників, намагався сконцентрувати увагу на важливому. Щоб прикрасити сюжет, застосовує бесіду, у рядках відчутна наявність думок автора стосовно тої чи іншої проблеми, його громадянської позиції, що робить лише хороше враження на читача, створюється взаєморозуміння між ними [26, с. 3-5].

Зазначимо, що Довженко самотужки підбирав поміж сучасників унікальних образів, для створення таких персонажів у своїх творах, котрі змогли б передати

скрутне соціальне й духовне становище народу, його історію. Мав здатність до неперевершеного показу світу, через свою філософію сприйняття краси, добра, чесності, сміливо висловлював політичну мету епохи соціалізму [26, с. 114].

Через оповідання Олександра Петровича ми маємо змогу не тільки побачити його точку зору з окремих історичних подій, а й проаналізувати яким чином відбувався прогрес вітчизняної літератури в сорокові роки ХХ століття. Окремі його твори лягли в основу його фільмів, а інші вже змогла на основі написаного чоловіком, екранізувати його дружина Юлія Солнцева [23, с. 124].

За своє життя Олександр Петрович планував написати п'ятдесят п'ять творів, такий план занотував у своєму «Щоденнику» під 1946 роком. З-під його пера мали б вийти – драми «Над Дніпром», «Святослав», «Заступник дурня», оповідання «Народжений ненавистю», «Заворожена трибуна», «Ув'язнений музей», «Тавро століть», епоси «Загибель Чарлі Чапліна», похвалу котрого на свою адресу дуже цінував, «Надія» яка так всім потрібна, «Робінзон», «Золоті ворота» та історичний діалог «Розмова людини зі звіром». Але не зміг передати свої думки на папір в силу певних обставин [18, с. 67].

Паралельно з літературною діяльністю Олександр займався публіцистикою. Наприклад, 23 червня 1941 року в газеті «Большевистское знамя», що видавалася в Одесі, Довженко написав статтю «До зброї!». Ця публікація стала популярною серед й інших газет за її актуальність під час війни. Її автор заохочував українське суспільство чинити спротив противнику та щиро заявив про надію на перемогу. У березні 1942 року на честь ювілею Тараса Шевченка, надрукував статтю «Душа народна неподолана», яка звучала в ефірі радіостанції «Радянська Україна». В останні квітневі дні пише листівку «Лист до ворога – офіцера німецької армії», де свої слова адресує окупанту, попереджаючи про неминучу загибель та пропонує краще свою зброю направити проти гітлеризму. До свого народу звертався також через такі публіцистичні звернення як: «Я бачу перемогу», написану двадцять першого червня 1942 року, у грудні того ж року

«Лист на Україну», «Слава нашому народові!» та багато інших надихаючих статей [23, с. 114-117].

Отже, дослідивши дипломатичну та літературну діяльність Олександра Довженка, ми можемо зробити висновок, що будучи дипломатом в Польщі та Німеччині він зумів проявити себе як сумлінний виконавець. Попри важку роботу, перебуваючи за кордоном у період з 1921 по 1923 роки, йому вдалося використати можливість покращити свої навички в художньому мистецтві, навчаючись у професійних майстрів Заходу. В роки Другої світової війни, виріс з художника карикатур до письменника, з під його пера якого виходили найвизначніші твори української літератури. Центральним образом його творів була людина з її моральними переживаннями, а також Україна – його щира любов. У його творах ми бачимо трагічну долю селянина часів колективізації, долю українця і українки часів нацистської окупації. Неповторна за своїх характером літературна спадщина Довженка була гостросоціальною і національною за колоритом.

РОЗДІЛ 3

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО ЯК УСПІШНИЙ КІНОРЕЖИСЕР

Роботу в кіноіндустрії Довженко починав із плакатів, які малював до фільмів та перекладання титрів. Ці доручення час від часу він отримував від Марка Йогансена. А згодом виникла ідея створення анімаційної стрічки. У липневому випуску 1924 року, одна харківська газета помістила інформацію про те, що в приміщенні лабораторії ВУФКУ, за ініціативи Довженка, представниками студії «Гарт», відбуваються експерименти по розробці «штрихових картин» [42, с. 173].

Ставши стажером у 1925 році, у фільмі який був агітаційним - «Червона армія», безповоротно вибрав свою майбутню професію. Окремі біографи дотримуються теорії, що точкою відліку кінематографічної діяльності став червень 1926 року. Коли у своїй майстерні вночі зробив висновок свого «невлаштованого» тридцятирічного життя. Наступного ранку вирушив до Одеси в якості режисера на кінофабрику і вже назад додому не повертався [27, с. 61].

Не жаліючи полишеної квартири в Харкові, вирушив шукати найближчу кінофабрику, не обговорюючи майбутню заробітну плату, хотілося отримати якесь відповідальне завдання [27, с. 11-12].

В Одесі йому не було в кого вчитися кіномистецтву, тим більше тут у нього не було жодного знайомого, котрий би спеціалізувався у цій галузі. Вселило радість і надію в свої сили тоді, коли побачив як неподалік від кінофабрики проходили на поганому рівні зйомки одного місцевого режисера. Вражений побаченим, у Довженковій голові постала думка, якщо навіть він бачить що це нікуди не годиться, знає в чому помилка, то не такий він уже безпорадний. До того ж подумав, чому йому б не взятися і зробити краще [27, с. 74-75].

1926 року Одеська кінофабрика ввела в дію виготовлення німого фільму «Вася-реформатор», тривалістю в сорок дев'ять хвилин. Існують дві версії, де був написаний сценарій, перша гласить, що писав його ще живучи на Пушкінській вулиці у Харкові восени 1925 року, з іншої версії довідуємося про написання ним сценарію цього фільму, вже будучи в Одесі [27, с. 153].

Спочатку міркував зосередити свою увагу над розробкою фільмів комедійного жанру через притаманне йому велике почуття гумору. Тому й не дивно, що перший сценарій «Вася-реформатор» вийшов комедійного характеру. У фільмі використав деякі трюки, які бачив у короткометражних стрічках великих коміків – Ч. Чапліна, Б. Кінтона, Г. Ллойда, М. Ліндера. Однак оцінити якість фільму зараз неможливо через його втрату [27, с. 75].

Головний персонаж – піонер, маючи порив до здійснення героїчних вчинків, потрапляє в усілякі кумедні історії. Йдучи до своєї мети, рятує нетверезого чолов'ягу від неконтрольованого занурення у воду. Але останній не висловив слова подяки своєму рятівнику, а силкувався підняти руку на нього. Утікаючи, хлопчик застрибує в машину завгоспа, котрий потрапляє в різні безглузді ситуації. Загалом, одні дії героїв плавно змінюють інші. У сценарії головний герой зі своїм братом приступили до «реформування» радянського побуту, висловлюючись із засудженням пияцтва і розбійництва [42, с. 175].

Довженко прагнув реформувати комедійний жанр, зауважуючи, що невідомо чому у радянському кінематографі в комедійних героїв віднімають здоровий глузд, а має бути якраз навпаки. Неодноразово говорив, що комедія немає ніякого відношення до інтелектуальної недостатності [19, с.506].

Серпневого дня 1926 року Довженко заніс на кінофабрику сценарій екстравагантної комедії про перукаря Жана Ковбасюка, якого обхитрувала одна дівиця заради одруження з ним, всупереч його бажанню. Сценарій був складений за три дні. Головну роль зіграв відомий тогочасним глядачам актор Мар'ян Крушельницький. Цей двадцяти п'яти хвилинний пригодницький фільм, відомий за назвою «Ягідка кохання», був близьким по сприйняттю для української аудиторії, через використання усної народної творчості. Під час зйомок відбулося вагоме зближення Довженка з оператором Данилом Демуцьким, з котрим в подальшому буде з ним знімати шедеври світового значення [42, с. 181-185].

Коли закінчувалося будівництво Київської кіностудії в 1926 році, будучи творчою людиною, Довженко не міг спокійно дивитися на пустку довкола будівлі. Тому приділив час і зусилля змінити пустинне місце на чудовий, квітучий сад [13, с. 97].

Довженко приступив до створення фільму «Сумка дипкур'єра» в жовтні 1926 року. Це був його перший повнометражний фільм, сценарій до якого сам не складав. Оскільки Павло Нечеса – директор кінофабрики, оголосив йому, що той

не має здібності до написання сценаріїв, після того як переглянув «Ягідку кохання». І до своїх слів додав, щоб Довженко не займався не своїм ділом. Але так як бачив у Олександра хист до кіно, вручив йому в руки сценарій «Сумки дипкур'єра», за авторством Бориса Шаранського і Мойсея Заца, наголосивши, що звільнить його з кіновиробництва, якщо він не зробить чудовий фільм [42, с. 193].

У фільмі йшлося про дипкур'єра в Англії, котрий перед смертю ледве встиг передати місцевому працівникові свій портфель із документами. Сюжет написаний з життя дипломатичного кур'єра, Теодора Нетте, котрий загинув внаслідок нападу в поїзді, захищаючи інших і диппошту. Перебіг подій відбувався на кшталт американських трилерів, наповнений гостросюжетними, пригодницькими сценами. Цей політичний детектив, знятий на Одеській кіностудії, вийшов на екрани в УРСР 2 березня 1947 року [13, с. 22].

Після останніх зйомок, в режисера взяли інтерв'ю для журналу «Кіно», в якому він зазначив, що, якщо обирати між історичною минувшиною та «утопічним минулим», він вибере останнє. Також заявив про своє захоплення роботою до «самозабуття», що іноді навіть забуває, де він є і хто він [42, с. 193].

Для знімання кадрів в нічну пору використовували льодоколи «Макаров» і «Літке». За словами Яновського Юрія, котрий був відповідальним за написання титрів у фільмі, вночі до цих суден машинами привозили апаратуру та акторів. Переодягнувшись, під звуки прожекторів та хрипливий Довженків голос, в морозяну погоду починали знімання сцен. Це тривало цілу ніч, доки не сходило сонце [42, с. 193].

Первинною українською національною картиною називають «Звенигору». У ній Довженко намагався пов'язати риторику комуністичної партії з «націєпростором», демонструючи красиву українську природу, знайомлячи з традиціями, додаючи стародавній фольклор. У фільмі бездоганно реконструйовано узвичаєне життя українського села, якому перешкоджають жахливі події Першої світової війни, які по якомусь часі змінюють революції та

соціальні малюнки післявоєнного будівництва. Використаний прийом ретроспекції дозволив поєднання фантастичних та історичних образів із героями тої сучасності та їхніми ворогами. Шукання прихованих скарбів є символістичним у фільмі, бо скарб уособлює духовну спадщину народу [59, с. 7].

Сценарій «Звенигори» був спершу надрукований Михайлом Йогансенем і Юрієм Тютюником, згодом Довженко взяв і змінив на свій манер майже весь текст. Отож автори навмисно вилучили свої імена, це стало початком розбіжності між ними. У сценарії фільму, написаного не Довженком, відображена минувшина українського народу, втіленням якого був похилого віку дід. Дід у «Звенигорі» неприязно відноситься до всього новомодного, цим самим захищає пам'ять народних звичаїв і традицій [13, с. 24-25].

Протягом усього свого життя він займався пошуком фантастичних скарбів народу, але коли вони потрапляли в його руки то змінювалися на уламки скла і глиняних горщиків. Звенигора зі скарбами у своєму ядрі, символізувала долю народу. Дід бачить, як на великій швидкості мчить поїзд, що зображував соціалізм, для зруйнування його. Тому бажаючи спинити рух історії – під рейки закладає вибухівку. До сценарію увійшов фольклор, картини визвольної боротьби українського народу [27, с. 48].

Без зволікань, за сто днів зміг зняти «Звенигору», попри труднощі на знімальній площадці. У фільмі прославилась українська нація, її мудрість, працелюбність, надія на щасливе майбутнє. Люди змогли побачити не лише минулу історію України, а й те, як герої реалізовували їхню мрію – бачити промислово розвинуту Україну [23, с. 48].

Після виходу в прокат у 1929 році «Звенигора» отримала блискучий успіх. Режисер зустрівся як із позитивними відгуками, так і з критикою, начебто він перекручує історію. Як згадує і сам Довженко, фільм був нелегкий для сприймання. Однак фільм показав безмірний талант його автора, котрий вклав у нього глибочінь ідей та міркувань [23, с. 50].

Ще не пройшли дискусії з приводу «Звенигори», як в Довженка назріває думка створити наступний фільм, який би висвітлював лицарське змагання народу за «красу людського» буття, його вічність, про це зазначав у листі за 1927 рік. Події, за задумкою, мали ґрунтуватися на матеріалах про січневий збройний виступ працівників київського арсеналу супроти Центральної Ради в Києві 1918 року. Сценарій отримав коротку назву – «Арсенал» [13, с. 39].

Події здійснювалися побіжно у відмінних від один одного місцях, чинником яких були супротивні політичні, суспільні сили, послідовно замінюючи епізоди з іншим змістом, цим майстрові вдалося досягнути експресії. Завдяки прийому розбіжності постає перша складова сценарію, де зображував давню історію головних події, налаштовує глядача до їх історичного розуміння. Для збільшення відчуття безумства й жаху війни, автор подає декілька моторошних, емоційно напружених сцен про лихо, яке на собі відчули люди через війну. Роблячи ліричний відступ через монолог героїв, робить наголос на тому, що цей весь жах не повинен в подальшому відбуватися. І через монтаж декілька сцен здійснює ефект насування грози, якогось переломного моменту, який має відбутися [23, с. 63-64].

Жорж Садуль помітив, що сценарій «Арсеналу» опирається на трьох головних сценах: залізничний нещасний випадок, зачин страйку, припинення силовими методами повстання. Ще напередодні створення фільму Олександр Петрович постановив зробити його за принципом Сергія Ейзенштейна, тобто у формі карусель, споріднених одним цільовим завданням. В «Арсеналі» відчутний вплив німецького експресіонізму, зображення персонажів, які пригнічено рухаються в напрямок смерті [41, с. 132].

В 1935 році, маючи промову на Всесоюзному саміті кінематографістів у зв'язку відзначення п'ятнадцяти років радянського кіно, Довженко зауважував, що «Арсенал» є політичного характеру. Він, займаючись розробкою фільму, прописав дві серйозні для нього цілі, а саме осудження шовінізму в українських землях в тогочасний період та піднесення робітничого класу [23, с. 59].

Вихід на екран стрічки «Арсенал» в 1929 році став для її творця грандіозною подією, незважаючи на політичну заангажованість. Його критикували за перенасичення символікою, неприсутність історичних персон, а також бували й такі, що осуджували за нестачу сюжету. Заступився за фільм очільник «Ленфільму» Адріан Піотровський, похваливши за класову сутність фільму та Микола Бажан, звернувши увагу на збагачення всіх кадрів вразливою сатирою, трагедією. Попри все, писав Довженко, «фільм був прийнятий» і підтриманий партією і громадянами СРСР. З чималим успіхом демонстрували «Арсенал» як і в державі, так і закордоном, особливо у Берліні, куди його було запрошено в гості [23, с. 68].

Данило Демуцький також посприяв появі успіху «Арсеналу» завдяки професійній технічній роботі, допомозі з монтажем, освітленням. Знімання фільму відбувалося на території міст Одеси, Києва, Санкт-Петербурга. «Арсенал» став завершальний фільмом, створений режисером на Одеській кіностудії Там заприятелював з майбутньою дружиною, акторкою, Юлею Солнцевою [13, с. 43].

Здобула світову славу кіноповість «Земля», що стала гімном звитяжної праці, проникливості та глибини думок людей. «Земля» зображувала тогочасні проблеми класової боротьби в селі. Режисер робив акцент на персонажів, наприклад, середняка Опанаса Трубенка. Через цей образ ясно прослідковується проблематичність політичних процесів у часи колективізації. Як символ України у фільмі показаний соняшник [14, с. 25].

Юлія Солнцева у своєму споміні свідчить, що тридцять сторінок сценарію фільму, були написані її чоловіком за три доби в Києві. Початок зйомок фільму «Земля» припав на літо 1929 року. Спочатку була задумка створити його звуковим, але цього у них не вийшло. Кінозйомка проводилася на новозбудованій Київській кінофабриці. Щоб поринути в атмосферу села Яреськи на Полтавщині, де творився фільм, Довженко з членами основної знімальної групи, до якої входили Петро Масоха, Данило Демуцький, Лазар Бодик і Семен

Свашенко одягали чумацький одяг білого кольору. У вечірню пору ходили рибалити, закидаючи сітки, неводи у воду, бо вудки були не цікаві для Олександра Петровича. Незвичним є той факт, що Довженко, дитинство котрого пройшло біля річки Десна, не вмів плавати. Актор Петро Масоха згадував, що хвилювався, щоб режисер часом не потонув, тому спеціально плавав близько свого кумира [42, с. 258-261].

Коли до Олександра Петровича завітав його батько й подивився незавершену копію фільму, то зі сльозами на очах, пишаючись своїм сином, поцікавився чи справді все це його робота, про що Довженко записав 10 грудня 1929 року. Перша прем'єра фільму відбулася восьмого квітня 1930 року в місті Києві. Друг зі шкільних років І. Наконечний розказував, що коли громадські діячі В'юнища, переконуючи позвали в палац культури Довженкових батьків, на представлення «Землі», то для них було несподіванкою урочистий прийом. Через аплодисменти внаслідок їхнього прибуття та надання їм місця для шанованих людей, матір Довженка зніяковіла. Під час пауз між показом, мати тішилася та казала про свого сина: «От і штукар!» [36, с. 312].

В своїй автобіографії згадує, що дуже тяжко сприйняв і не міг забути образи на критику «Землі» від Дем'яна Бедного. Ця критика завдала важкого психологічного потрясіння. Минуло п'ятнадцять років і зустрілися якось вони у одній з лікарень, де Бедний авторові твору сказав, що забув, за що так критикував його твір, але тепер може щиро сказати про «Землю» як шедевр великого мистецтва [36, с. 313].

Підтвердженням значного інтересу до фільму «Земля» у Німеччині є кількість виданих у німецьких газетах статей, їх було сорок вісім та заповнені зали глядачів в кінотеатрах. На показах стрічки сиділи поважні інтелігенти Берліну, високопосадовці та міністри, про що йшлося у випуску газети «Ліхт-Біль-Бюне» 1931 року. Також для німецької преси було незбагненним той факт, що цензура вмішалася в цей фільм, який майже не торкався політики, але додали,

що ті зміни, які наказали зробити відповідальні особи за цензуру, не сильно зуміли зашкодити майстерній роботі режисера [36, с. 313].

Про велике захоплення «Землею» та ефект на їхню творчу діяльність писали такі відомі постаті як: польський історик кіно Єжи Теплиць, японський актор Тейноске Кінугаса, один з найвпливовіших кінорежисерів в історії Акіра Куросава, італійський кінорежисер Роберто Росселіні, сербський кінорежисер Емир Кустуриця, французькі митці – Жорж Рук'є та Макс Фальк. Жорж Садуль, французький історик у своїй праці «Історія мистецтва кіно» наголошував на тому, що побачений фільм відбився на майстерності нового покоління британських і французьких режисерів. Італійські кінокритики оспівували Довженка і називали його «Гомером кіно». Рецензент В. Левчук писав, що словами не може передати все враження від побаченого і охарактеризував «Землю» як величний твір не тільки радянського, а й світового масштабу. Усі ці похвали іноземних колег були неочікуваними для нього самого, особливо коли в його рідній Україні фільм вважався забороненим [36, с. 313].

Легендарний актор Чарлі Чаплін неодноразово висловлювався про Довженка як генія українського кінематографа та що «слов'янство» подарувало світові лише одного такого видатного майстра кінематографу. На міжнародному показі у Брюсселі в 1958 році фільм «Земля» увійшов у список кращих усіх часів й народів, незважаючи на те, що в Радянському Союзі його показували в кінотеатрах тільки протягом десяти днів [36, с. 312-313].

У Чехії на прес-конференції, куди прибув після виходу на екран фільму «Земля», заявив про слушність кіномистецтва в тогочасний модерний час. Тому всі свої фільми націлював на сучасність [23, с. 69].

На декілька місяців спромігся поїхати з службовим дорученням закордон. Під час відрядження країнами Заходу, Довженко в листі до Сергія Ейзенштейна, який перебував на той час в Голівуді, писав про прагнення побачити наживо Чарлі Чапліна й порекомендувати власний сценарій, який старанно робив на протязі довгого часу. А якщо і сценарій виявиться для нього недоречним, то хоча

б зможе принести якусь користь, знайде для себе нові гідні ідеї. Однак зустріч обох геніїв так і не здійснилася, а сценарій не був втілений в життя [13, с. 20].

З відрядження їде назад натхненний на створення зняти фільм про Арктику. Однак у влади були інші на нього плани, а саме зробити фільм про тодішнє українське життя, присвячений найближчій річниці Жовтневого перевороту. Протягом дванадцяти днів написав сценарій, для своєчасного виконання дорученого завдання приходилося не спати вісімдесят п'ять годин поспіль і трудитися за монтажною лінійкою. Сам автор признавав стрічку безрезультатною і поганою через низький рівень якості обладнання, некваліфікованих робітників. Цензура фільм забракувала і на ділі заборонила [19, с. 507].

У 1930-их роках Довженко став вже неповторним режисером, основоположником поетичного кіно. Перший свій фільм «Іван» із звуковим супроводом здійснив у 1932 році на Київській кіностудії [14, с. 25].

Можливість робити фільми звуковими дало змогу для розмови з глядачем через прийом зворотного кадру, це словесне висловлювання було для тих часів як і новинкою, так і ризиком для радянських режисерів [22, с. 93].

У своїй статті в журналі «Experimental cinema» за 1934 рік, зазначає, що відповідно своєї синтетичної техніки із значної кількості матеріалів, які можна було б розділи на п'ять фільмів, він робить тільки один фільм. Використовував при виготовленні фільму такі методи: типізації, коли персонажі втілювали цілу соціальну групу, а не лише основного героя фільму; провокації, наприклад якщо потрібно, щоб актор показав подив, в нього стимулюючи, викликали почуття страху. Також виділяв важливе значення використанню мовчанки і правильного звуку в кінострічці [13, с. 109-113].

Серед близьких людей для Олександра Петровича був давній друг Іван Соколянський. У листі до нього пише, що довіряє лише йому і відчуває себе самотньою людиною, інколи нелегко працювати коли близько нікого немає, щоб

разом над чимось розмірковувати. В 1930 році знову інформує його про вигнання його батька з колгоспу, беручи можливу вину на себе. Ця обставина застала його тривожитися ще більше, думав про переслідування. Жалівся, що нема й кому висловити свою журбу, крім єдиного друга, котрий також зазнав репресій в 1937 році. Довженко по мірі своїх можливостей хотів допомогти своєму товаришеві, пишучи лист зі словами підтримки в нелегкий час [37, с. 163].

Без права викладати в Кіноінституті, де його студентів прозвано контрреволюціонерами в кіно, Довженко зібрався до Москви, щоб не перебувати в оточенні людей, серед яких він є небажаною особою, де «пролетарську течію» в кіномистецтві утвердили за собою комуністичні режисери Арнольд Курдюм і Михайло Капчинський [19, с. 507].

В місті Москва, на новому місці проживання в 1934 році, у розпачі Довженко спробував шляхом листа до Сталіна уникнути цілеспрямованого гноблення. На диво таке силкування допомогло достукатися до нього, таким чином Довженка прийняли до творчого штату «Мосфільму». Це дало змогу з Юлею Солнцевою та Олександром Фадєєвим відправитися на Далекий Схід. Побачені широкі безкраї простори та надзвичайний розвиток будівництва, дають поштовх до вироблення сюжетної лінії «Аерограду» на протязі двох з половиною місяців й просить, щоб сценарій персонально зачитали Сталіну [19, с. 507].

У 1935 році робота над фільмом була завершена, в якому подана суміш фантастики, несамоїти правди про деяких осіб, моментами й утопії [19, с. 508].

Своїм способом звукозапису, особливо в «Аерограді», Довженко привертав зацікавлення зі сторони американських журналістів та дослідників кіно. Італійських кінознавців вражала структура сюжету «Землі», незаплямована лірика, велике значення показаного, внутрішній стан героїв. Чехословацькі фахівці дивувалися масштабністю суджень подій, виразність образів, забарвленість фільму, схожого на народну творчість [32, с. 33].

Побіжно з інтенсивною режисерською роботою Довженко працює на громадських засадах, очоливши Всесоюзне творче об'єднання працівників кіно, засновує в Москві Будинок кіно. Запропонувавши план реконструкції Брест-Литовського шосе та деяких інших площ і вулиць Києва, його приймають в урядову комісію, завданням якою була перебудова міста Києва [19, с. 508].

Існує думка, що не Довженко потребував сталінського схвалення, а навпаки Сталін хотів використати режисера в своїх пропагандистських цілях [49, с. 137].

За розпорядженням Сталіна у 1936-1939 роках трудиться над створенням фільму «Щорс», пропагандистської кінокартини. Ця робота була специфічною індульгенцією, порятунком від покарання в період жакхливих репресій [19, с. 508].

«Щорс», окрім ідеології, віддзеркалює весь накопичений досвід, всю енегрію і любов до народу Олександра Довженка. Одинадцять місяців пішло на написання сценарію і на знімання двадцять місяців. Незважаючи на знесилення, погіршення здоров'я, він повинен був його завершити, адже створення фільму було за ініціативи Сталіна, відмовити якому було смертельно [13, с. 84].

Олександр Довженко не тільки славився досконалим відбором виконавців головних ролів, а також й прискіпливим вибором кандидатів на менш важливі ролі, акторів масовки. Із задоволенням залучав випускників Театрального інституту, розприділював ключові ролі непопулярним акторам, яскравим прикладом був Євген Самойлов, який зіграв Щорса. Персонажі були наділені українськими рисами і ментальністю [13, с. 95].

Для створення кіноповісті «Щорс» опрацював близько сорока папок матеріалу, зібраного ним для кращого розуміння і відтворення подій, змалювання героїв. Автор бажав передати атмосферу тієї епохи, показати правду. Образ Василя Боженка, Довженко зобразив не як досконалого героя, а більше як народного персонажа, котрий спроможний податися на ризиковану справу, вчинити необережну дію, будучи вірним ідеї революції [26, с. 19]

Довженко палко бажав висвітлити розгорнуто характер Щорса: лідерські здібності, його розум, хист до поучування, доброзичливість та відповідальність. Також намагався передати урочистий характер боротьби народу. В «Щорсі» помітний режисерський метод контрастності, а саме сцени перепалок замінюються елегійними, а часом з смішними кадрами. Режисер старався використати усі найкращі здобутки світового кіномистецтва, влучний український гумор, цілий фільм наповнив оптимізмом. Поміж українських фільмів тридцятих, сорокових років XX століття, «Щорс» посідає важливе місце. Попри його пропагандистський характер, фільм був піком творчості режисера. Першого травня 1939 року фільм вже був готовий для показу глядачам Києва [26, с. 24].

В 1939 рік Довженко отримує державну нагороду – звання заслуженого діяча мистецтв УСРС та перед Другою світовою війною був на чолі Київської кіностудії [19, с. 508].

Звертаємо увагу на той факт, що Олександр Довженко перебував приблизно два місяці на Галичині, де керував знімальною групою, коли відбулася радянська анексія західноукраїнських земель до складу УРСР у 1939 році. Про це записав в автобіографії і додав, що йому «сорок п'ять років» і визнає наявність в томи й хворобливості, перестав бути прудким [13, с. 99].

На основі зібраної інформації починає вироблення документального фільму під назвою «Визволення» 1940 року, про це повідомляв газету «Пролетарська правда». Змонтована картина вийшла на показ 25 липня 1940 року, за що був нагороджений Сталінською премією в 1941 рік. Проте цього фільму не змогли побачити пересічні жителі радянської країни [19, с. 508].

Також зняв художньо-документальну короткометражну стрічку в 1940 році «Буковина – земля радянська». У ній режисер приділив увагу особливостям життя мешканців того регіону до радянської анексії 28 червня 1940 року, а також показано культурні традиції буковинців. Крутили кадри радянських солдат і

місцевого населення, які з посмішкою на обличчі спілкувалися між собою [46, с. 131].

1943 році зняв документальний фільм «Битва за нашу Радянську Україну», через нього глядачі перший раз змогли почути голоси простих українських людей та солдат в осінній проміжок часу. А в 1945 році виходить на екран документальна стрічка «Перемога на Правобережній Україні...» про прогнання німецьких окупантів з українських територій, міста Львів та введення військ у Карпати [19, с. 508].

Показує в документальних хроніках відбудову зруйнованих будівель, інфраструктури, відновлення посівів на полях. Про це з радістю ділиться з глядачем, викликаючи в народі почуття задоволення, дає надію на щасливе майбутнє [24, с. 76].

Серед нереалізованих сценаріїв фільму була «Україна в огні», в якій йдеться про те, що відбувалося на українських землях у час Другої світової війни. Так як він сам був очевидцем подій. Виступав 30 серпня 1942 року на антинацистському мітингу, його промову можна було почути в ефірі Саратівської радіостанції імені Шевченка, радіочастота якої покривала й анексовані території. У щоденникових записах, згадував, як його викликали в Кремль для засудження окремих фрагментів, які були не до вподоби Йосифу Сталіну. Присутній в кабінеті Лаврентій Берія вирячив на нього очі, як лукавий «поганий актор», та викрикнув в його сторону «Будемо вправляти мізки!» на початку 1943 року [22, с. 93].

У розмові з Михайлом Чіаурелі друг Берії дорікнув Довженкові за шкодування приділити хоча б декілька метрів плівки прославленню вождя в сценарії «України в огні». Навіть демонстрував як треба підлещуватися до Сталіна через фільми, де потрібно і в яких фрагментах вставляти радянську символіку [49, с. 135].

З великим жалем у листі до заступника голови Раднаркому України, Довженко зазначав, що існування української кіностудії припинилося, а діє вже

«по-руськи». В тому ж листі, від 12 березня 1942 року повідомив про усунення його з керівництва кіностудії Києва [25, с. 180].

Фільм «Життя в цвіту» про біолога-селекціонера Мічуріна був виконаний кольоровим. Керівники держави після огляду зарекомендували внести виправлення, поміняти структуру. Так у 1948 році на екрани вийшла передсмертна, повнометражна кінокартина «Мічурін». Режисер демонстрованого фільму в московському Будинку кіно був відзначений державною премією СРСР та орденом Трудового Червоного Прапора. Спеціалісти зауважують, що «Мічурін» породив новий період біографічного жанру в радянському кіномистецтві [44, с. 38].

Довженко не міг реалізувати появу таких фільмів: «Тарас Бульба» по мотивах твору Гоголя, «Повстання мертвих», «Загублений і віднайдений рай» написаний сценарій 1934 року, де змальовував природу Сибіру. За період п'ятдесятих років XX століття – «У глибинах космосу» в цьому фільмі бажав зняти політ на Марс, познайомившись з Миколою Варваровим, спеціалістом з космічних перельотів, «Відкриття Антарктиди» та «Прощай Америко!» написане в 1951 році [37, с. 164].

Планувався Довженком, але так і не здійснився, випуск фільмів у жанрі комедія: «Батьківщина» про євреїв на палестинській землі, «Загублений Чаплін» про життя відомого комедійного актора на ненаселеному острові та «Цар» - де в центрі уваги Микола II [13, с.19-20].

Зарубіжні дослідники вважали Довженка поетом в кіно, котрий надихав. Ставши знаменитим у світі режисером, Довженка запрошували працювати представники однієї з найдавніших кіностудій світу, французької кіностудії «Гомон», але, незважаючи на безліч привабливих пропозицій, він не зміг представити працю поза території Батьківщини. Не завжди була лише похвала. Критики часто обвинувачували його в недотриманні соціалістичного реалізму. Бо творча особистість Довженка бажала здійснювати завжди щось унікальне, не подібне на попередньо створене [22, с. 93].

В прикінцеві роки життя Олександр Петрович з 1949 року по 1951 рік навчав студентів у Всесоюзному державному інституті кінематографії в місті Москва. У 1955 здобув звання професора, але викладати в Україні не міг через упередження деякої політичної еліти. Запам'ятався прекрасним наставником для молодих акторів. Здійснив вплив на формування Сергія Параджанова. Мріяв повернутися на рідну Україну, хотів знову бачити її красиву природу [46, с. 132].

«Кіно – мистецтво «одержимих»», – говорив великий кінорежисер, яке потребує сумлінного ставлення до роботи, як і на знімальній площадці так і в процесі міркування при виробленні фільму [13, с.18].

В статті «Людина в кіномистецтві», надрукованій в 1955 році Довженко писав, що трудився би цілі доби, хоч сто літ, але всьому цьому заважає змучене серце, яке пережило багато страждань. Тут він має на увазі перешкоди з боку влади, постійна цензура, яка не давала спокою і свободи займатися творчою діяльністю, так як цього хотілося. Він прирівнював себе з пілотом, якого поставили в певні рамки без права вільного польоту. Іноді не міг сприймати персонажів у власному фільмі, негативне ставлення до яких було причиною ретельної перевірки спеціальних органів влади. Бо таким, яким задумував героя фільму, могло не сподобатися цензорам – наказували переробити. Приходилося Довженкові миритися із такою нав'язливою творчістю, без можливості творити щось нове і цікаве [37, с. 163].

Пана Олександра признавали як справжнього генія кіно, в першу чергу, за оригінальність побудови сюжетів, дивовижну гру акторів, в якій проглядався глибокий зміст й душевне хвилювання героїв фільму. Також через здійснення ним революції в кіномонтажі та звукозаписі. Фільми «Арсенал», «Звенигора», «Земля», «Аероград», «Іван» з великою радістю показували в кінотеатрах Великобританії, Німеччини, США, Японії, Італії, Франції [14, с. 25].

Помер великий український кінорежисер у Москві о 23 годині 40 хвилин, 25 листопада 1956 року. Заплановані на наступний день зйомки фільму «Поема про

море» були скасовані, не судилось. Похований на Новодівичому цвинтар у Москві, наперекір заповіту [39, с. 145].

Отже, розглянувши діяльність Олександра Довженка як успішного кінорежисера, ми дійшли висновку, що результати його клопіткої праці дали колосальний результат для розвитку українського та світового кінематографу. Ім'я режисера було відоме не тільки в Радянському Союзі, а й в інших прогресивних країнах, а його фільми «Звенигора», «Арсенал» користувалися великою популярністю. Довженкова кіноповість «Земля» була визнана шедевром світового кіномистецтва. Геній кіно часто виступав за реформування фільмів комедійного жанру, вводив інновації в кіноіндустрію. Хоча у його фільмах є пропагандистські та ідеологічні елементи, Довженко оспівував український народ, його культуру, возвеличував красу рідної землі. Через владу не зміг реалізувати всіх своїх задумів, реалізувати весь свій творчий потенціал. Однак незважаючи на це, Олександр Довженко залишається прикладом для молодого покоління режисерів як чесний і цілеспрямований режисер, внесок якого є недооціненим в українській культурі.

РОЗДІЛ 4

ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ ДОВЖЕНКА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У зв'язку з сучасними підходами до педагогічної діяльності в нашій державі та завдяки курсу на євроінтеграцію, в законодавстві України, а саме у законі «Про освіту», «Про загальну середню освіту» прописані такі підходи: особисто-орієнтований, компетентісний, діяльнісний, громадянський, інтегрований, інноваційний, яких вчитель повинен притримуватися в процесі навчально-виховного процесу [10,с. 12].

Змістовим наповненням даної теми є уроки історії в 10 класі. Згідно календарного плану проводяться такі уроки: з історії України тема «Мистецькі спілки у 1920-1930-х рр. Митці Розстріляного відродження й апологети соцреалізму. Кінематограф. Олександр Довженко», а з всесвітньої історії тема: «Суспільно значимі здобутки науки та мистецтва. Розвиток кінематографу». На цих уроках учні безпосередньо знайомляться з біографією та творчими досягненнями Олександра Довженка, зокрема в кіномистецтві. Через міжпредметний зв'язок з українською літературою, всесвітньою історією, де розглядається розвиток кіномистецтва в світі, учні можуть поглибити свої знання з даної тематики. Також в 11 класі на уроці «Розвиток культури у період «відлиги», можемо використати зібраний матеріал для аналізу розвитку

кіномистецтва цієї доби, впливу О.Довженка на становлення Л.Осики, С.Параджанова, І.Миколайчука. Внутріпредметні зв'язки можна застосувати на уроці, присвяченому культурі незалежної України, поверненню національної тематики на широкі екрани.

Перш ніж переходити до розгляду творчої спадщини автора, слід ознайомити учнів з життєвими віхами Олександра Довженка. Це дасть змогу проаналізувати, які чинники посприяли появі його творів, які були причини й умови появи на світ його фільмів.

При вивченні біографії Довженка, можна використати метод сторітелінг, щоб зацікавити учнів. Замість простого переповідання його біографічних даних, пропонуємо розказати цікаві факти із життя Довженка від його імені. Наприклад: «Дорогі учні, зараз я розповім свою історію. Я так радію, що народився у сім'ї з козацькими коріннями. Мені пощастило навчатися в Глухівському інституті, і після його завершення... Вам цікаво, що буде далі ?». Таким чином, у підлітків виникатиме зацікавлення через інтригуючу розповідь [29, с. 161].

Відомі для учнів соціальні мережі Instagram, Facebook, та інші можна застосувати в навчальних цілях. На домашнє завдання учні отримують завдання зробити акаунт Довженка, зареєструвавшись у обраній на вибір соціальній мережі. Буде важливо у профілі зазначити основні події із життя режисера, його хобі та фотографії з його цитатами. Для вищої оцінки можна додатково створити сторінки, з якими він приятелював та їх долучити в друзі. Таким чином, учням буде цікавіше засвоїти нові знання при виконанні даного завдання [21, с. 16].

Для кращого запам'ятовування біографії Олександра Довженка пропонуємо візуалізувати матеріал, шляхом інфографіки. При її здійсненні, учні шукають інформацію у доступних їм джерелах інформації. Шляхом пошуку, мають змогу зрозуміти які фактори посприяли його популярності, як формувався його характер. Основне щоб учні, в процесі створення інфографіки, змогли взяти для себе цінні життєві уроки. Також можна запропонувати підліткам представити себе у ролі історичної постаті і від імені досліджуваної особи створити резюме.

Ці методи дадуть змогу учням осмислити його як людину, яка також мала за своє життя свої поривання до чогось, улюблені заняття [55, с. 12-13]. Саме це дозволить реалізувати особистісно-орієнтований підхід.

Екскурсія – один з наочних процесів навчання. За можливості пропонуємо відвідати разом з учнями Сосницький літературно-меморіальний музей О.Довженка, щоб ближче доторкнутися до життя відомого митця. Після екскурсії відбувається узагальнюючий урок, на якому учні висловлюють свої враження та діляться своїми емоціями від побаченого [20, с. 116]. Окрім того, як творче завдання можна запропонувати підготовку віртуальної веб-екскурсії по історії життєвого і творчого шляху митця.

На уроках використовують чисельні методи навчання, розглянемо активні й пасивні. До активних відносяться імітаційні та неімітаційні. Серед не імітаційних є дискусія, мозковий штурм, проведення проблемної лекції. Імітаційними можуть бути неігрові: аналіз як і педагогічних завдань так і конкретних випадків. Активні методи також передбачають дійові та рольові ігри, «круглі столи». Пасивний метод характеризується опитуванням вчителя учнів, тестування [57, с. 54].

Інтерактивність в педагогіці означає взаємодію учня з вчителем. Досвід української школи показав, що завдяки цьому в учнів розвивається здатність висловлювати власні судження, навички роботи над проектами, спростити хід отримання корисних знань. Інтерактивне навчання містить в собі ряд цікавих методів які можна використовувати при вивченні постаті Довженка і його творчої спадщини [35, с. 15].

Звертаємо увагу на те, що інтерактивне навчання не єдиним засобом досягнення навчальних цілей, їхнє застосування на уроці лише носить допоміжний характер. Існують такі інтерактивні технології: кооперативного навчання – робота в парах, «Два-чотири-всі разом», робота в малих групах, ротаційні «трійки». Пропонуємо проблемне завдання «Творчість Довженка - соцреалізм?» [16, с. 338].

Наступними технологіями будуть: ситуативного моделювання – судове засідання, громадські слухання, рольові та імітаційні ігри. Зокрема, це може бути така дидактична гра як інсценізація. Пропонуємо учням створити короткі сцени про долю Довженка, які вони презентуватимуть перед класом. Завдяки цьому вчитель стане свідком того, як у них будуть проявлятися творчі здібності та акторський талант [57, с. 45].

Також інтерактивністю вважатимуться: опрацювання дискусійних питань, серед них «Шкала думок», «Дискусія», «Дебати». На розгляд даються питання: «Чому у довженківських фільмах є елементи комуністичної пропаганди, чи є це приводом до засудження в односторонньому з радянською владою?». Дебати мають навчити учнів не тільки презентувати свою думку, але й уміти її відстоювати, вправно послуговуючись джерелами. Адже слова мають звучати переконливо для слухачів та опонента в дебатах, учні мають можливість потренуватися на уроці присвяченому Довженку [57, с. 60].

Однією з технологій, яку можна використати, є «Карусель». Наприклад, десятикласники розміщуються у двох колах, ті що будуть у навколишньому – збирають якомога більше інформації у людей з центрального кола, котрі мають питання про кінематографічну діяльність Довженка. Коли учасники пройшли все коло, проводиться обговорення. На «Карусель» пропонуємо завдання «Прояви вільноту у творчій спадщині Довженка» [57, с. 29].

Для формування критичного мислення пропонується метод «Акваріум». Кілька осіб сідає колом у центр класу, читають проблемне завдання від учителя, міркують та діляться між собою своїм баченням, та шляхом дискусії у них мала б народитися спільна думка. Для підняття настрою включається спокійна музика та клас оформляється у стилі кіностудії. Крім них сидять ще й ті, які спостерігають за дійством, але потім кажуть чи згодні вони з рішенням перших. Пропонуємо для обговорення такі питання як «Війна у творчій спадщині Довженка», «Національні мотиви у творчій спадщині митця» [57, с. 33].

На всіх етапах проведення заняття можна використовувати технологію «Асоціативного куща». Це, коли особа яка навчає, в центрі дошки пише прізвище «Довженко» і учні по черзі приходять до дошки і записують, з чим асоціюється дана людина. Наприклад, в чийсь пам'яті залишиться, що він «кінорежисер», «художник», інший буде пов'язувати з ним «фільм Щорс» і так далі [57, с. 35].

Метод «Прес» вважаємо доцільним подавати після розкриття нової теми для узагальнення і повторення сказаного на уроці. Перед таким опитуванням слід сказати учням аби ті розуміли, що вони мають відповідати по черзі, контроль за цим випадає на вчителя. Рухаючись по схемі, з чотирьох пунктів, а саме висловлення власної думки «Я вважаю, що Довженко...», обґрунтування «тому, що...», після цього «наприклад...», та висновки «отже...» [57, с. 51].

Для вміння критично мислити, що означає аналіз певної інформації, а не повна довіра їй, використовується метод - «мозковий штурм», засновником якого є американець Алекс Осборн. Він має деякі свої різновиди, серед яких: зворотній, комбінований, анонімний, тіньовий, візуальний. У ході проведення брейншторму, кожен учасник має шанс висловити свою думку, ідею для спільного вирішення проблеми, через ведення дискусії. Спершу їхні позиції помічаються вчителем, а потім аналізуються. Існують три етапи проведення мозкової атаки, за виконанням яких слідує вчитель. Це постановка вчителем проблемного питання, на яке відповідають учні, після цього йде аналіз тих ідей якими поділилися та власне саме обговорення. На уроці з історії України можна винести по темах «Розгортання руху опору в Україні», «Культура в роки війни», такі питання: «Якою була роль Довженка у розвитку культури?», «Чи Олександр Довженко зіграв ключову роль у прогресі кіномистецтва?» [57, с. 36].

Варто привчати старшокласників до висловлення своєї точки зору. Під час використання методу «Займи позицію» учням слід задавати питання на яке вони відповідатимуть «Згоден» або протилежну відповідь, після проведення цього вони можуть обґрунтувати свою позицію. Скажімо вчитель висуває тезу «Чи міг Довженко випустити ще більше фільмів за своє життя?». Подібним методом є

«Коло думок», на який пропонуємо на обговорення питання «Вплив Довженка на світову спадщину кіномистецтва» [57, с. 51].

На завершальному етапі уроку радимо провести «Дерево вражень», де учні говорять, про що змогли дізнатися в ході уроку та що запам'яталося найбільше з його творчості. До прикладу «Особливо цікавим було, як під час знімання фільму «Щорс» Довженко для того, щоб був вітер свистів, попри те, що сам не міг терміти свист» [57, с. 41].

«Мікрофон» це можливість десятикласникам, котрі отримавши символічний мікрофон виразити власну думку щодо творчості автора «Україна в огні». Наприклад учень говорить: «Я вважаю, що Довженко був завжди на крок вперед у галузі кіно, через його вміння застосовувати кращі здобутки і вводити нові деталі у своє виробництво» [57, с. 35].

При використанні методу «Навчаючи-вчуся» вчитель наперед розкладає перед учнями картки з інформацією про діяча української літератури, попереджує про їхню готовність після самоопрацювання передавати отримані знання своїм одноліткам. Вчитель зможе навіть побачити чи є в когось талант до переказу інформації так, щоб вона засвоїлася іншими, що є дуже важливо в сучасну епоху, коли людина має дуже короткий проміжок часу, перше зацікавити свою аудиторію та бути корисним для них почерпнути важливу інформацію. Це свого роду проявлення також ораторських здібностей [57, с. 37].

Метою «Ажурної пилки» є засвоєння учнями чималого обсягу інформації. В ролі експерта виступає один або більше учнів, які доповідають всьому класу про те чи інше питання. Вчитель дає на вибір окремі періоди творчості Довженка, а саме до воєнний та післявоєнний. Таким чином, учні задіюються в опрацюванні матеріалу, навчаючи один одного. Наприклад, при вивченні біографії Довженка учень Еммануель розказує про шкільні роки, Агатангел про період роботи в Німеччині, а вже Елізабет про те, як вдалося зробити його перший звуковий фільм [57, с. 37].

Метод «Прес-конференція» являє собою ведення конструктивного діалогу, чітких відповідей на запитання інтерв'юера. Кожен учень грає свою роль, хтось журналіст а інший знавець з певної проблематики. У нашому випадку клас пропонується поділити на групу експертів і на групу журналістів, котрі мають ставити їм запитання. Інтерв'юерів може бути четверо, перший – знавець дитинства Довженка, другий – його дипломатичну кар'єру, третій – літературну діяльність, а останній за його кінематографічну діяльність. У процесі прес-конференції мають бути розглянуті усі важливі питання. Вчитель відповідальний за розподілення ролей, весь хід інтерв'ю. Такий метод дає змогу розвинути у дітей вміння висловлюватись перед аудиторією, аргументувати свою відповідь. Подібними методами є «Ток-шоу» та «Коло ідей» [57, с. 60].

Можна застосовувати одну з форм пізнавальної роботи вихованців – «Круглий стіл». Проведення обговорення може відбутися за умови, якщо її учасники будуть бачити один одного дійсно за круглим столом. Висловлюючи свої позиції, учні матимуть змогу краще засвоїти інформацію з теми, обговорити її. А також важливо, щоб під час цієї форми навчання учні змогли попрактикуватися чітко висловлювати свої думки, це допоможе слухати й поважати протилежні думки в майбутньому. При цьому буде формуватися у них компетентність – грамотність. Пропонуємо на круглий стіл тематику «Конформізм у культурі радянської України», під час якого одним із прикладів буде Олександр Довженко із його дуалістикою [57, с. 41].

У роботі вчителя заохочується використовувати такі методологічні прийоми як «Ланцюжок» і «Реставратор». Завдання для учнів в «Реставраторі» полягає в тому, щоб відновити слова у рядках письменника, наприклад: «Страшенні ... роблять на Україні. ... діла. Уже знищено багато ... людей, а скільки вимре від голоду, од ..., од бомб і ..., одному Богу відомо». Наступним є «Аукціон картин, карикатур, кіноплівок Довженка». Хорошим прийомом на уроці ще є «Фішбоун», де з одної сторони записуються факти із життя та причини, а також проблема й висновки.

Такий прийом, як «Діаграма Вена», допомагає критично мислити, порівнюючи та шукаючи спільні та відмінні риси завдяки трьом колам, що перетинаються. Наприклад знайти спільне та відмінне між фільмом Довженка «Аероград» та «Арсенал» [57, с. 53].

Існує RAFT технологія, за допомогою якої можемо поділити на чотири стовпці в таблиці. В першій колонці учні вказують персонажів, соціальної групи твору або фільму. В другій записують людей, організації, котрі виступають цільовою аудиторією. Третя колонка повинна містити жанр та рік створення. До останньої колонки заносять важливі ідеї й думки твору чи фільму [53, с. 2].

Пізнавальною грою являється вікторина. Для розширення кругозору та розвитку кмітливості проводиться на загальношкільних вечорах та позаурочних заняттях. Проведення вікторини «Вгадай фільм генія світового кіно» зможе учням проявити свої знання, а також надихне вже до самостійної пошукової роботи. На вікторину можна запропонувати і факти із біографії Довженка. Для мотивації, переможцям вручаються подарунки, у вигляді блокнотів, що нагадуватиме про Довженківські записи, щоденник; ручки чорнила яких мають здатність до зникання в часі, це вказуватиме про сталінську цензуру та солодких призів, про важливість хороших моментів у житті [57, с. 51].

До дидактичних засобів навчання входить навчально-методичний комплекс і технічні засоби. Великим плюсом для вчителя буде використання на уроці, присвяченому постаті Довженка, таких засобів навчання: інтерактивна дошка, мультимедійний проектор й проекційний екран, колонка, ноутбук. Перелічені засоби можуть замінити наявність телевізора в класі. Це все дасть змогу реалізувати наочний метод навчання. Крім навчальних посібників, підручників можна використовувати дидактичні матеріали, серед них: малюнки, карикатури Олександра Петровича, карти, щоб показати де народився і проживав свого часу Довженко, флеш-картки, на одній стороні яких стоїть дата, а на протилежній відповідна подія, що стосується його творчості [35, с. 14].

Велике значення у світосприйнятті людини грають фільми. Тому можна задати проєкт на тему «Кіно, яке вчить». У його здійсненні треба, щоб учні використовували різноманітні інноваційні технології. При проведенні захистів проєктів пропонуємо підсумувати з учнями, який фільм і чому навчив їх, який міг мати вплив на радянського глядача. Задаються питання: «Які ви бачите відмінності в сучасній грі акторів та побаченій у його фільмах», «На що хотів вказати творець кіноповісті?», «Чи хотіли б ви жити в ту епоху?» [57, с. 32].

Згідно утвердженою в 2018 році Радою Європейського Союзу шкалою до ключових компетентностей входять наступні: грамотність; мовна компетентність; цифрова компетентність; математична компетентність та розуміння новітніх технологій; особиста, навчальна та соціальна; підприємницька; громадянська компетентності й культурної обізнаності, самовираження ін. [52, с. 7].

При формуванні громадянської компетентності слід наголосити, що Довженко брав активну роль у суспільно-політичному житті його Батьківщини, діяв правдиво у своїй дипломатичній роботі та іншій діяльності, поважав інших співвітчизників. Пропонуємо десятому класу створити музейну експозицію творчої спадщини Довженка. А також можна учням запропонувати написання есе на тему «Чому Довженко перш за все український митець», формуючи також й аксіологічну компетентність [52, с. 34].

На формування компетентності грамотність можна написати «Лист в минуле, пану Довженку», в якому учні зможуть вказати на позитивні та негативні риси його творчості, що він мав би змінити в своєму житті, щоб більше часу міг творити неперевершені витвори культури. Також зачитуються уривки з його висловленнями. На домашнє завдання пропонуємо задати написати твір-есе підкріплений тими Довженковими цитати, які сподобаються учням [52, с. 34].

Для розвитку цифрової компетентності можна реалізувати в школі кінофестиваль імені Олександра Довженка або проєкт «Молодий режисер», де поділені вчителем команди учнів, зможуть продемонструвати власний міні-фільм з вибраного на власний розсуд етапу життя Довженка. Це посприятиме

їхньому заохоченню у майбутньому знімати українські фільми, особливо на історичну тематику та проявленню акторських здібностей в старшокласників [15, с. 130].

Національно-патріотичне виховання одне з важливих складових уроку, для формування юних українців, котрі поважали б закон та розуміли всю відповідальність, яку несуть за збереження та розвиток культури України. Виховуючи у підлітків почуття патріотизму, любові до України, варто звернути увагу на те, як впродовж дитячих і юнацьких літ батьки Олександра плекали в нього дбайливе ставлення до української мови, культури та Батьківщини. Говорячи про демократичні цінності, якими мають дорожити учні, можна показати тогочасні політичні реалії на основі заборони тоталітарного режиму публікувати деякі твори Довженка, зокрема «Україна в огні». Зрештою, світове визнання творчого спадку Довженка, свідчить про високу оцінку його як українця [52, с. 34].

Велике значення для творчого натхнення письменника мало навколишнє середовище, природа, дбати за яку потрібно мотивувати своїх вихованців. Зразком для наслідування є той факт, що режисер власноруч посадив сад навколо Київської кіностудії. На прикладі Довженка слід спонукати молоде покоління творити красу, не лише заради себе, а й для свого народу [52, с. 34].

Для розвитку в учнів мовної компетентності пропонуємо зачитувати мовою оригіналу цитати німецьких й англomовних газет, де йшлося б про відомого кінорежисера, покази його фільмів закордоном. Краще, щоб вчитель, котрий має бути ерудований, також володів хоча б однією з наведених мов. Розвиваючи мовну компетентність в учнів, має розкритися захований потенціал до вивчення іноземних мов, інтерес до їх вивчення. В подальшому вони зможуть цінувати мову інших народів та зможуть спілкуватися, писати, читати, наприклад, французькою й аналізувати історичні матеріали на мові, яку їх спонукав вивчити їх вчитель. Систематизуючи знання при кінці уроку, можна подати учням хронологічні задачі, що будуть допомагати формувати математичну

компетентність. Дана здатність допоможе логічно мислити й використовувати різні схеми, конструкції, діаграми у процесі вивчення якоїсь інформації. До прикладу подається задача - «Скільки виповнилося років Довженку при створенні його першого фільму?». На платформі «Matific» можна запропонувати математичні завдання на додавання-віднімання по біографії Олександра Довженка [52, с. 33].

Сучасні умови праці в школі ще раз підтвердили те, як дуже важливо володіти цифровою компетентністю не тільки для самого вчителя, а й його вихованців. Правильне використання цифрових технологій, різними гаджетами, забезпечить отримання тієї інформації, якій зможуть довіритися. Йдеться про вільне вміння працювати з пристроями, орієнтуватися у потоці різної інформації. Важливо для учнів розрізняти фейки від правди, про це вони ще раз можуть дізнатися на уроках громадянської освіти. Пошуки інформації на тему: «Прийдешнє покоління про Довженка» дозволить учням провести і пошукову і дослідницьку діяльність. Доцільним є також використання «YouTube», де діти не тільки можуть побачити документальні кадри про Олександра Довженка, але й розвинути компетентність ІКТ. На платформах «Dipity», «Slideshare» можна створити хронологічну шкалу як щодо біографії Довженка, так і створення його творів [16, с. 385].

Розвиваючи підприємницьку компетентність, слід показати на прикладі біографії Довженка важливу роль у сумлінному виконанні праці, це може дати хороший шанс на сходження вгору по кар'єрній сходинці. Заробляючи на життя не лише в дипломатії, а пізніше у редакції газети та інших посадах, отриману зарплату зміг витратити на те, до чого так прагнув завжди – знімання фільмів й їх екранізацію як і в радянській Україні так і по всьому світу. За талант і цілеспрямованість отримував запрошення до інших зарубіжних кіностудій. Ідея «сродної праці» - праці, до якої лежить серце, найбільше втілюється у біографії Довженка. Наполегливість, віра у свій талант і праця – це ті риси, які необхідно виховувати учителю у своїх учнях [52, с. 34].

Особиста, соціальна та навчальна компетентність несе собою правильно розпланований час, в сучасному світі це називають тайм-менеджментом, бережливе ставлення до свого тіла, здоров'я. У Довженка можна навчитися хорошій концентрації на виконанні поставленої цілі, він вмів розставляти пріоритети та толерантно поводитися з іншими людьми, вмів жити в соціумі. Безперечно, що він мав великі шанси бути довголітнім, якби здоров'я не забирали різні переживання, переслідування влади, особливо негативно сприймалося, коли це були навмисно. Це є важливий момент для соціальної компетентності, визнання іншої особистості, його внутрішнього світу. Учитель має навчити своїх учнів взаємоповаги і вмінню порозумітися. Учні побачать це на прикладі Довженка, який домагався відповіді від Сталіна, чому останній в притаманній йому диктаторській манері обізвав його «націоналістом», та так до глибини душі завдав болю безпідставною критикою «України в огні» [52, с. 34].

Формуючи навички культурної обізнаності, варто привити у молодих людей повагу до культурної та інтелектуальної власності. Володіння цією компетентністю означає, що особа знає як і місцеві традиції, так і світові, має повагу до іноземних мов та культури. Так як Довженко був деякий час закордоном, він міг накопичити певні знання про тамтешні традиції, почерпнути для себе певні ідеї. У міжнародних візитах, після того як став знаменитим, міг знаходити спільну мову з будь-якими представниками різних народів. Аргументувати можна тим, що його запрошували і він вважався своїм серед чужих [52, с. 35].

Доцільним вважаємо проведення інтегрованого уроку. Інтегрований урок проводять два вчителі, один з історії України, інший з української літератури. Мета такого уроку спільними скоординованими діями забезпечити реалізацію всіх завдань такого уроку. Перед його проведення разом планують, які ж будуть цілі, методи, визначають який матеріал треба буде подати із зазначених вище предметів. Наприклад, крім теми з історії України про Довженка задіюється також і вчитель української літератури, по темі «Олександр Довженко - український кінорежисер і письменник. «Ніч перед боєм» - твір про героїзм,

самовідданість українців». Таким чином, аналіз постаті Довженка та його твору з боку літератури буде підкріплюватися знаннями, які передасть учням в своїй розповіді вчитель з історії [38, с. 13].

Веб-квести є одним з сучасних видів проєктої діяльності в школі, допомагають розвинути інформаційну компетентність. Я. Биховський характеризує освітній веб-квест, як певний сайт, на якому учні виконують навчальне завдання. М. Гриневич вважає, що веб-квести далекосяжна технологія в мультимедійній дидактиці. За поділом такого дослідника як Берні Джордж є такі види завдань веб-квестів: переказ; проектування; самопізнання; компіляція; творче завдання; аналітична задача; розслідування; наукові дослідження; оцінка; переконання; досягнення якогось порозуміння. Елементи рольової гри дозволить покращити навчальний процес та спонукатиме до пізнавальної діяльності молоді. Переказ – це розкриття теми шляхом презентації, наприклад на платформах Powtoon, Tellagami; сторітелінгу. До компіляції відноситься робота над виробленням якогось колажу, електронного буклета, віртуальної виставки. Творче завдання представляє собою створення відеороликів, опорних схем [54, с. 10].

Пропонуємо за допомогою дванадцяти QR кодів охоче провести своєрідну подорож життєвими сторінками пана Олександра. Цей веб-квест радимо провести наступним чином. На виконання вдома надається близько п'яти днів. Поступово розгадавши, учні переходять до наступного коду і так до кінця. Наприклад, перейшовши за посиланням, вони потрапляють в дім, де проживав майбутній геній, шукають в інтернеті, за бажанням, його фрази, якими він описував свій дім. Після цього, побачивши на зображенні річку Десну, вони мають написати, за що так її любив Довженко, на що повпливав зображений краєвид. Також можна здійснювати карту його поїздок, позначувати місця де він побував, що будуть вказані веб-квесті. На уроці відбуватиметься загальне представлення квесту, завдяки чому учні зможуть знову пригадати те, що відбувалося у його житті і де був знаменитий режиссер [54, с. 11].

Для наочності використовувати можна інтелект-карти. Їх створення може відбуватися на таких платформах як Mindomo. Інтелект-карта не лише може допомогти вчителю у розробці уроку, так і учневі який готується до уроку. Можна на домашнє завдання десятикласникам запропонувати зробити інтелект-карту по творчості Довженка або його життєвому шляху. Ця блок-схема допоможе їм структурувати й запам'ятати важливу інформацію у більш комфортному для сприйняття форматі [48, с. 73-74].

На платформі для створення інформаційного контенту «Childdevelop» - можемо створити ряд вправ. Наприклад, у «Перегонах» групову роботу на якісне і швидке повторення навчального матеріалу. На грі «Мапа» виставити позначками міста, у яких жив і творив Довженко. У «Класифікації» визначити роки і дати створення літературних творів і фільмів і т.п [15, с. 33].

Отже, реалізуючи в школі питання вивчення особистості Олександра Довженка та його творчої спадщини, нами проаналізовано ряд методологічних прийомів та методів. На прикладі Довженка можна розвинути громадянську, цифрову, підприємницьку та інші компетентності. Завдяки таким інтерактивним методам навчання як: «Прес-конференція», «Мозковий штурм» й т.п. здійснюється учнями розумова діяльність та набуваються нові знання. Інтегрований урок допоможе систематизувати знання з двох різних предметів, але на тему яка перегукується в історії та у предметі українська література. Відштовхуючись від сучасних підходів навчання, а саме особисто-орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного вчитель має можливість розкрити тему цікаво й доступно для кожного десятикласника.

ВИСНОВКИ

Ознайомившись із науковою літературою, можна сказати про те, що в українській історіографії є немала кількість праць, присвячені аналізу життя і творчості Олександра Петровича Довженка, авторами яких є Б. Берест, І.

Кошелівець, І. Семенчук, С. Тримбач. Інші дослідження вітчизняних істориків стосуються виключно окремих аспектів його діяльності. Разом із тим, в зарубіжній історіографії над цією темою працювали такі автори, як, Б. Небесьо, В. Кеплі, М. Царинник, Дж. Лібер, та Дж. Райлі. В їхніх книгах всебічно розглянуто етапи життя і творчої діяльності Довженка, формування його політичних поглядів та впливу найближчого оточення на прийняття життєвих рішень. Крім цих досліджень варта уваги праця радянського кінокритика А. Мар'ямова, в якій охоплено всі сторони історичного портрету Олександра Довженка. Серед методологічних праць є достатня кількість досліджень, на основі яких ми змогли науково підійти до питання реалізації в школі вивчення постаті Довженка і його спадщини. Їхніми авторами є Н. Волкова, М. Головань, О. Пометун, І. Дичківська. Також закон України «Про освіту».

Невід'ємною складовою дослідження була робота з джерелами. При написанні роботи ми використовували документи, автором яких був Олександр Довженко. Це його щоденник та автобіографія. А також взяли до уваги збірник опублікованих розсекречених документів спецслужб. Також, серед використаних джерел є спогади сучасників про Олександра Довженка. Ретельний аналіз історичної та методичної літератури та доступних нам першоджерел забезпечує цілісність даної роботи.

Внаслідок проведеного дослідження ми дійшли висновку, що Олександр Довженко був непересічною постаттю в історії України та світу. Походив відомий письменник та кінорежисер з простої української сім'ї козацького походження. З дитинства у нього був помітний талант до малювання. Незважаючи на нестачу коштів, завдяки батьковій роботі на благо своїх дітей, він зумів закінчити Глухівський вчительський інститут та отримати диплом. Будучи студентом, Довженко знайомиться із забороненою українською літературою та активно займається художньою самодіяльністю. Свій кар'єрний ріст він розпочав в якості вчителя. Одружується з Варварою Криловою, також педагогинею за освітою.

Особисто брав участь в революційних подіях 1917-1921 рр. На початку 1920 року приєднався до боротьбистів, був полоненим у поляків, мало не розпрощавшись із життям, після чого займав відповідальні посади в органах радянської влади. Через помітну громадську діяльність йому випадає шанс побувати закордоном, займаючись дипломатичною роботою в Польщі та Німеччині. У західних державах удосконалив свої навички з образотворчого мистецтва, познайомився з кінематографом.

Після повернення на Україну він працює ілюстратором у редакції в одній з харківських газет. Його малюнки які підписував під псевдонімом «Сашко» були популярними серед читачів. Переважно малював шаржі та карикатури відповідні до новин та актуальних питань того часу. У двадцятих роках ХХ століття був одним з засновників літературного об'єднання ВАПЛІТЕ.

З часом Довженко вирішує пов'язати своє життя з кіноіндустрією. Його режисерська кар'єра тривала аж до самої смерті. Свої перші кроки почав в місті Одеса, де ходив на перегляди зйомок інших режисерів, щоб перейняти досвід. Навіть вже тоді він усвідомив, що він зможе зробити фільм набагато краще, окрилений цим він вже ніколи до кінця свого життя не перестане думати про кіно. Перші його фільми «Вася-реформатор» та «Ягідка кохання» були комедійного жанру, який бажав реформувати та висловлювався з цього приводу, що не вважає правильним прирівнювати персонажів комедії до людей позбавлених розуму. У своєму житті була в нього одна мрія – зустрітись з генієм Чарлі Чапліном, яскравим представником жанру комедія. Хоч зустрітись їм так і не вдалося, але похвалу отримати він зміг отримати, Чаплін цінував митця і зауважував, що слов'янство змогло дати такого великого митця як Довженко.

Працював над створенням багатьох фільмів, проте великий успіх в кіновиробництві приніс фільм «Звенигора». У роки Другої світової війни та після її завершення, будучи військовим кореспондентом, займається зйомками кінофільмів, як і художніх так і документальних.

Паралельно з працею в кіностудії, він писав твори та займався публіцистикою. Найвідомішим твором є «Україна в огні», яку Сталін заборонив до друку і екранізації. Важливим твором також є «Зачарована Десна» з якої можна довідатися про дитинство майбутнього діяча культури.

Першим звуковим фільмом був «Іван», що було на той час революційним явищем. Нелегко було займатися улюбленою справою, коли над ним тяжів Сталін, мало того забороняв випускати стрічки, вносив свої корективи, а ще й робив свої замовлення, невиконання який для нього розцінювались як зрада. Мучачись від знесилення, Довженко був змушений працювати на фільмом «Щорс». Незважаючи на пропагандистський характер, однаково отримав хорошу похвалу і популярність серед глядацької аудиторії та зумів показати українську самобутність.

Не обійшлося в роки творчості Довженка і без критики, звинувачень щодо його фільмів. З одного боку, звинувачували в недостатньому прославленню «вождя», а з іншого, що його деякі кінокартини мають забагато елементів, що розкривають життя українського селянина, культуру й ментальність його рідного народу, замість пропаганди комунізму. Дуже боляче реагував на всякі такі заідеологізовані докори певних людей, особливо верхівки Радянського Союзу. Але своє діло не залишав і повинен був інколи йти на компроміси з цензурованими органами. Завдяки цьому світ побачив його шедеври кіномистецтва, зокрема фільм, визнаний одним з найкращих в історії – «Земля», що демонструвався в кінотеатрах США, Німеччини, Франції та інших розвинутих державах нашої планети.

Довженко завжди був повний ідей, планував ще багато чого здійснити, але підвела хвороба. Після його смерті заплановані зйомки, написані сценарії вивела на екрани його друга дружина Юлія Солнцева. Його фільми ще досі не забуті українським суспільством та носять культурну цінність.

Навчаючи десятикласників теми, яка стосується основним віхам життя і творчості Олександра Петровича, варто використовувати: різноманітні

інтерактивні технології, як «Мозковий штурм», «Прес-конференції» та багато інших не менш важливих. Доцільно при висвітленні біографії успішного кінорежисера намагатися розвивати в учнів громадянську, цифрову, підприємницьку, особистісну й інші компетентності, без яких жити в сучасному світі може стати нелегко й некомфортно. Сучасні інформаційні технології дозволяють використати безліч платформ для створення інтерактивних ігор, тестів, веб-квестів ін. За допомогою різних методологічних прийомів та методів на основі особисто-орієнтованого, діяльнісного, компетентісного підходів формуємо у школярів образ Довженка-митця, Довженка-українця. На прикладі Довженка виховуємо в учнів усвідомлення необхідності пошуку професії близької до серця, а також наполегливості у реалізації свого таланту.

Отже, аналізуючи життєвий і творчий шлях Олександра Довженка, ми дійшли висновку, що ця історична постать є прикладом того, як у своїй діяльності цілеспрямовано творити для українського народу та завжди намагатися показувати правду, незважаючи на цензуру, здійснену тоталітарним режимом Сталіна. Також для сучасних кінорежисерів має бути прикладом те, що в діяльності митця не було прив'язаності до тих рамок, які так хотіла нав'язати влада, а, навпаки, він діяв оригінально, здійснював зміни у кіноіндустрії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані документи і матеріали

1. Александр Довженко «Я принадлежу к лагерю поэтическому...» / Ю. И. Солнцева. М.: Советский писатель, 1967. 403 с.
2. Безручко О. В. Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб: монографія. К.: Сучасний письменник, 2008. 232 с.
3. Безручко О. В. Справа-формуляр «Запорожець»: нові документи про режисера Олександра Довженка. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2009. №22(33). С. 327–352.
4. Олександр Довженко: маловідомі сторінки/ В. Н. Миславський. Харків: Дім Реклами, 2015. 280 с.

II. Мемуари та спогади сучасників

5. Довженко в воспоминаниях современников/ Л. И. Пажитнова, Ю. И. Солнцева; за ред. А. М. Сандлер. М.: Искусство, 1981. 278 с.
6. Довженко О. П. Зачарована Десна: оповідання, щоденник (1941–1956). К.: Дніпро, 2008. 504 с.
7. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939—1956 / В. В. Забродин, Е. Я. Марголит. Харків: ТОВ Вид. «Фоліо», 2013. 879 с.
8. Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941-1956). К.: Вид. гуманітарної літератури, 2004. 384 с.
9. Рильський М. Т. Олександр Довженко. Статті про літературу. К.: Дніпро, 1980. С. 330 – 343.

III. Нормативні документи

10. Закон України «Про освіту»: затверджений указом Президента України від 05.09.2017. Відомості Верховної Ради України. №38-39. 380 с.

11. Закон України «Про повну загальну середню освіту»: затверджений указом Президента України від 16.01.2020. Відомості Верховної Ради. №31 226 с.

IV. Монографії і статті

12. Авксентьева Г. А. Кулінська Т. Психологізм новели О. Довженка «Ніч перед боєм». Художній досвід О. Довженка-прозаїка. Одеса, 2020. С. 26–28.
13. Берест Б. П. Олександр Довженко. Критична монографія. Нью-Йорк, 1961. 126 с.
14. Букач В. М. Набокова Т. Олександр Довженко в українському культурному просторі. Художній досвід О. Довженка-прозаїка. Одеса, 2020. С. 24–26.
15. Власій О. О. Дудка О. М. Інтерактивні технології як засіб підвищення ефективності навчання. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. №23. С. 128 – 132.
16. Власій О. О. Дудка О. М. Шляхи формування інформаційно-цифрової компетентності учасників освітнього процесу. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. Спецвипуск «Нові педагогічні підходи в STEAM освіті». 2019. С. 383 – 397.
17. Гриневич В. Олександр Довженко і Глухів. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. №9. С. 35–39.
18. Гриневич В. Постать О.Довженка крізь призму "Щоденника". Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2011. №15. С. 64–68.
19. Гнатюк М. Сто найвідоміших українців. К.–М.: Орфей–Вече, 2002. С. 504–510.
20. Дзекунов А. М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. №8(42). С.114 – 125.

- 21.Івашнюва С. В. Використання соціальних сервісів та соціальних мереж в освіті. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2012. №2. С. 15 – 17.
- 22.Кадум Л. А. Творчість Олександра Довженка як екстремальна режисура: рецепція французьких і німецьких дослідників. *Культурологічна думка*. Київ, 2015. №8. С. 91–96.
- 23.Коба С. Л. Олександр Довженко. Життя і творчість: монографія. К.: Дніпро, 1979. 195 с.
- 24.Корнієнко І. С. Олександр Довженко: монографія. К.: Наукова думка, 1978. С. 70–83.
- 25.Кот С. І. Битва за український кінематограф: документи, пов'язані з діяльністю Олександра Довженка під час Другої світової війни. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К.Карпенка-Карого*. Київ, 2018. №22. С. 179–186.
- 26.Кочерган Ю. Ф. Олександр Довженко: Проблеми майстерності: монографія. Львів.: Вища школа, 1983. 119 с.
- 27.Кошелівець І. М. Олександр Довженко: спроба творчої біографії: монографія. Нью-Йорк: Сучасність, 1980. 428 с.
28. Лихачова К. М. Митець – завжди загадка і нею залишиться назавжди. *Науковий вісник Донбасу*. Старобільськ, 2010. №1. С. 110–119.
- 29.Мазурок М. В. Саприкіна О. П. Сторітелінг як ефективний інструмент формування комунікативної компетентності здобувачів освіти Нової української школи. *Молодь і ринок*. 2022. №1(199). С. 160 –165.
- 30.Марочко В. І. Історичні погляди Олександра Довженка. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. К., 2011. №20. С. 97–120.
- 31.Марьямов А. М. Довженко: монографія. М.: Молодая гвардія, 1968. 382 с.
- 32.Медвідь Н. О. О. Довженко і світ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Філологія». Одеса, 2016. №20 Т.1. С. 32–34.

33. Мусский И. А. 100 великих режиссёров. М.: Вече, 2008. С. 92–95.
34. Пригоровський В. Дипломат Олександр Довженко. *Україна дипломатична*. 2007. №8. С. 662–669.
35. Сагер Л.Ю., Сигида Л.О., Колесник А.А. Інтерактивні методи навчання як інструмент маркетингу освітніх послуг. *Вісник Сумського Державного Університету*. Суми, 2018. №4. С. 13 – 24.
36. Сахно О. В. Зарубіжні кінокритики та преса ХХ століття про фільми О. Довженка. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. №50. С. 311–317.
37. Сахно О. В. "Міг би працювати сто літ, коли б не заважали": О. Довженко і радянський кінематограф. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2016. №46. С. 162 – 166.
38. Сидоренко В. В. Концептуальні засади Нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист*. 2018. №5. 21 с.
39. Сорока Ю.М. 100 важливих подій історії України. Харків: ТОВ Вид. «Фоліо», 2019. С. 144 – 147.
40. Терлецький В. В. Олександр Довженко як художник. Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України». Глухів, 2012. №5. С. 313 – 315.
41. Тримбач С. В. Комплекс Месії: Олександр Довженко / Тарас Шевченко. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К.Карпенка-Карого*. Київ, 2014. №14. С. 130 – 136.
42. Тримбач С. В. Олександр Довженко: загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі: монографія. Вінниця: ТОВ Вид. «Глобус-Прес», 2007. 800 с.
43. Троша Н. Драматургічна творчість Олександра Довженка: ідейне спрямування. Філологічні трактати. 2014. №1 Т.6. С. 32–38.
44. Троша Н. Олександр Довженко — драматург. *Українська література*. 2012. №10. С. 37–40.

- 45.Троша Н. Шевченківські традиції у художньому дискурсі літературної творчості Олександра Довженка. Філологічні трактати. 2015. №4 Т.7. С. 159–166.
- 46.Харченко Т. М., Очкурова О. Ю., Рудичека И.І. 100 знаменитих людей України. Харків: ТОВ Вид. «Фоліо», 2004. С. 126–133.
- 47.Шевчук Л.М. Форми й види групової роботи учнів. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. К., 2011. № 2(11). С. 54 – 62.
- 48.Шмига С. А. Богданович Л. М. Використання інтелектуальних карт у плануванні та організації освітнього процесу. *Вісник Науково-методичного центру навчальних закладів сфери цивільного захисту*. Харків, 2018. №29. С. 73–75.
- 49.Ямчук П. Олександр Довженко: декілька спостережень про світоглядні та естетичні універсалії його феномену на тлі ХХ століття. *Філологічний часопис*. 2020. №2(16). С.133–146.
- 50.Яценко С.Л. *Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти. Наук-метод. збірник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. К., 2015. №85. С. 116 –122.
- 51.Liber George O. Adapting to the Stalinist Order: Alexander Dovzhenko's *Psychological Journey*, 1933-1953. *Europe-Asia Studies*. 2001. №7. Vol. 53. P. 1097-1116.
- 52.Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. European Commission. Brussels, 2018. 103 p.
- 53.Rusdi N. R. RAFT as a strategy for teaching writing functional text to junior high school students. *Journal of English Language Teaching*. Padang, 2013. №2. 9 p.

V. Підручники і посібники

- 54.Агафонова О. О. Web-квест як засіб формування інформаційної компетентності на уроках математики та в позакласній роботі: навчальний посібник. Житомир, 2019. 39 с.

- 55.Кондратюк С. Ю. Інфографіка як засіб візуалізації навчального процесу: навчально-методичний посібник. Черкаси, 2018. 16 с.
- 56.Пометун О. І. Гупан Н. М. Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. К.: Конві Прінт, 2018.
- 57.Пометун О. І. Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: методичний посібник. К.: А.С.К., 2004. 192 с.
- 58.Пультер С. О. Вивчення творчості О. Довженка в школі: посібник для вчителя. К.: Радянська школа, 1970. 160 с.

VI. Автореферати дисертацій

- 59.Доній В. Творчість О. Довженка у вимірі постколоніального дискурсу: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. К., 2019. 19 с.
- 60.Сахно О. В. Місце кінорежисури в процесах національно-культурного розвитку радянської України 1920–30-х рр.: дис. на здоб. наук. ступ. докт. філософських наук: 032 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 312 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

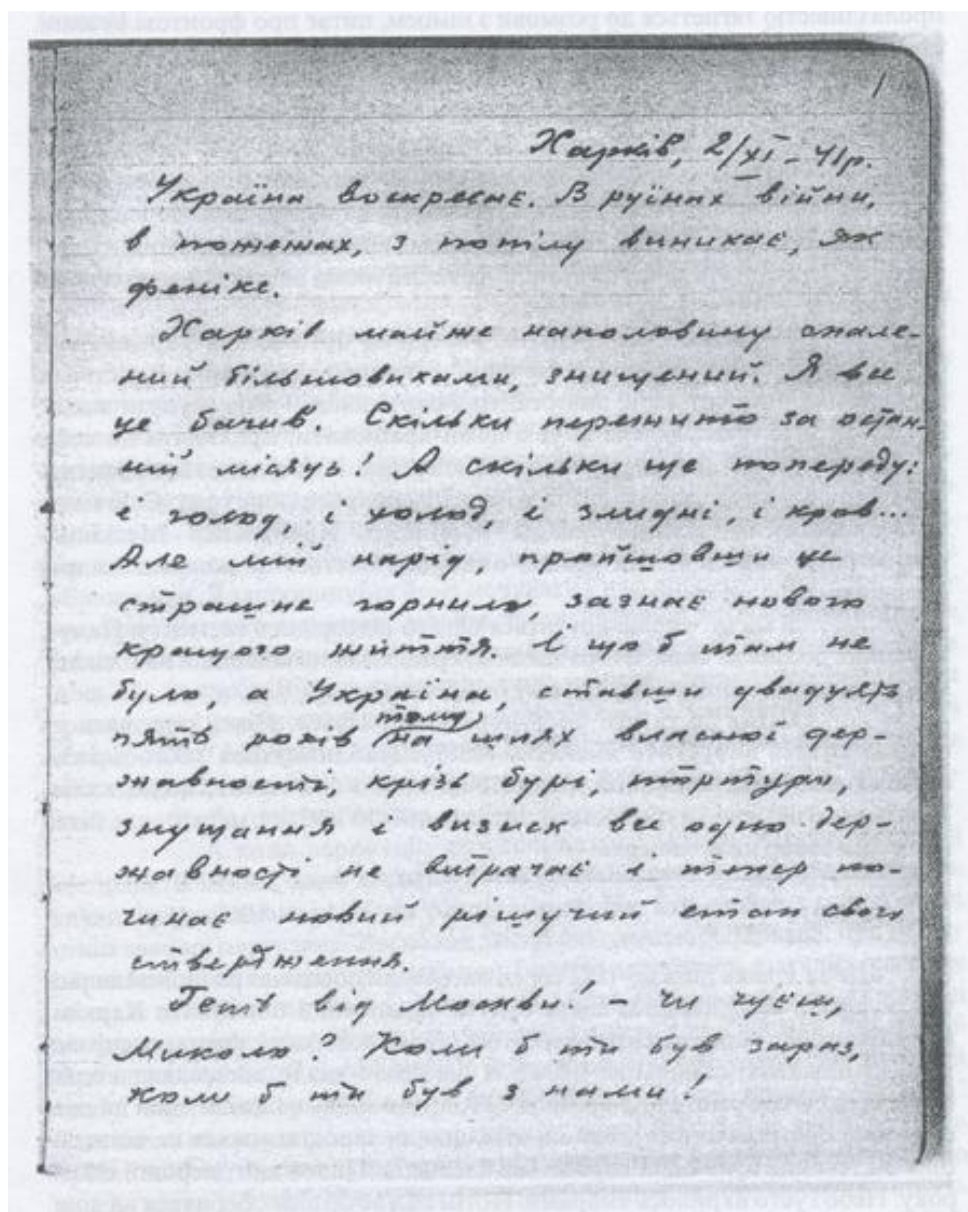
Рис. 1 Олександр Довженко (1894 –1956)

Рис. 2 Житло Олександра Довженка (музей-садиба)

Рис. 3 Фрагмент з «Щоденника» Олександра Довженка

Додаток Б

План-конспект уроку з предмету «Історія України» в 10 класі. Тема. «Культура України в роки Другої світової війни».

План-конспект уроку з предмету «Історія України»

Урок 46

Дата 9.05.2022

10 клас

Тема: «Культура України в роки Другої світової війни».

Мета:

навчальна:

- ознайомити учнів із особливостями української культури в роки Другої світової війни; / *інформаційна*
- сформулювати в учнів уявлення про розвиток української культури в роки Другої світової війни; / *інформаційна*
- визначити особливості літературної та кінематографічної діяльності Довженка. / *інформаційна*

розвивальна:

- розвивати пам'ять учнів, набути під час вивчення та повторення навчального матеріалу (на основі письмових та усних відповідей, історикознавчі рівняння, гра «Асоціативний куш»); / *логічна, інформаційна*
- розвивати в учнів вміння працювати із письмовими історичним джерелами та текстом підручника (метод «Мозковий штурм»); / *інформаційна, логічна*
- розвивати аксіологічну компетентність за допомогою визначення ролі Олександра Довженка у розвитку української культури; / *аксіологічна, інформаційна, логічна*
- формувати критичне мислення (метод «Акваріум», метод «Мозковий штурм»); / *логічна, інформаційна*
- продовжити розвивати вміння працювати в групах (метод «Мозковий штурм», метод «Акваріум», метод «Ажурної пилки»); / *інформаційна, логічна*
- формувати інтерес учнів до творчої діяльності Олександра Довженка (на основі виконання домашніх завдань: створити сторінку в соціальній мережі на історичну постать, створення та підготовка проєктів, складання інтелект-карт, скласти розповідь). / *інформаційна, інформаційно-комунікаційна, логічна*

виховна:

- виховувати патріотичні почуття та почуття гордості за Україну (на основі біографічних фактів творчої діяльності Олександра Довженка); / *громадянська, інформаційна*
- викликати почуття відповідальності за власне матеріальне становище (на основі фактів про ініціативність та наполегливість Олександра Довженка); / *громадянська, інформаційна, логічна*
- виховувати шанобливе ставлення до кінематографу (на основі режисерської діяльності Довженка); / *громадянська, інформаційна*

- виховувати толерантне ставлення до думки своїх друзів на прикладі групового обговорення ролі Олександра Довженка в розвитку української культури в роки Другої світової війни; */інформаційна, соціальна*
- виховувати позитивне ставлення до кіноіндустрії в першій половині XX ст. */громадянська, інформаційна*
- виховати почуття колективізму (на основі групової роботи під час методу «Мозковий штурм», «Мозковий штурм з елементами ажурної пилки», «Акваріум»); */громадянська, соціальна, інформаційна*
- виховати особисті якості свідомого громадянина (на прикладі біографії Олександра Довженка); */ громадянська, інформаційна*
- підвести учнів до висновку про самоцінність людських якостей (на основі фактів про соціальну спрямованість кіно режисерської діяльності); */інформаційна, соціальна*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник «Історія України», 10 клас, Бурнейко І.О., Хлібовська Г.М., Крижановська М.Є., Наумчук О.В. – 2018, відеоматеріал «Обличчя української історії. Олександр Довженко», мультимедійна дошка, роздруківка (навчальні, інтерактивні вправи, письмові історичні джерела).

Основні дати:

- 1894 р. – народження Олександра Довженка;
- 1921 р. – Довженко починає працювати дипломатом в Польщі;
- 1927 р. – вихід на екрани першого фільму «Сумка дипкур'єра»;
- 1930 р. – Довженко випустив фільм «Земля», визнаний світовим шедевром;

- 1953 р. – написана Довженкова кіноповість «Україна в огні»;
- 1956 р. – помер великий митець.

Основні терміни: Кіноповість, кінематограф, кіностудія.

Основні історичні постаті: Олександр Довженко.

План уроку

1. Освіта й наука;
2. Література. Театр;
3. Мистецтво яке працювало на перемогу.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
1 хв	I. Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх Висловлюю побажання учням дізнатися цікавої й корисної інформації.		
6 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<u>Письмова робота</u> 1. Напишіть у зошит яку роль відігравали українці у військових формуваннях держав Об'єднаних Націй. (Сікач М.) <u>Усна відповідь</u> 1. Яким чином розглядалося українське питання на Потсдамській і Ялтинській конференціях? (Гузьо Н.) 2. Що вам відомо про Івана Кожедуба? (Даниш Д.) <u>Дошка</u> 2. Гра «Реставратор» (Салига П. Кімакович Ю.) Учні відновлюють пропущенні роки в в датах. -Ялтинська конференція – 19... -Перемога над нацистами – 19.... -Потсдамська конференція – 19... <u>Карта (П)</u> 1. Окресліть на карті територію де відбувалася Корсунь–Шевченківська операція. (Бородайко)	логічна логічна логічна інформаційна, логічна

		Прогнозування за відеоматеріалом «Обличчя української історії. Олександр Довженко»(5,24 хв.) URL:https://www.youtube.com/watch?v=Qo0kIxOFzXM - Сьогодні ми дізнаємося про Олександра Довженка - українського письменника, кінорежисера, художника, класика світового кінематографу. / <i>інформаційна</i>		
3 хв	III. Актуалізаційний етап	* робота з візуальними зображеннями	1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Дунець) 2. Які характерні риси цієї епохи?(Кімакович) 3. Як ви думаєте, коли на Україні почали знімати перші фільми? (Козар) 4. Вправа «Асоціативний куш» -Сценарій, Актор, Монтаж, про яку галузь культури йдеться? (всі учні)	<i>логічна</i> <i>логічна</i> <i>інформаційна, логічна</i> <i>інформаційна, логічна</i>

				
			КІНЕМАТОГРАФ	
22 хв.	V. Вивчення нового матеріалу	1. * парна робота з текстом на сторінці 248. «Україна поруйнована, як ні одна країна в світі. Поруйновані й пограбовані всі міста. У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, — аї бібліотек. Загинули наші історичні архіви, загинуло малярство, скульптура, архітектура. Поруйновані всі мости, шляхи, розорила війна народне господарство, понищила людей, побила, повішала, розігнала в неволю. У нас нема майже вчених, обмаль митців...» 2. * групова робота з текстом підручника (с. 257).	Метод «Мозковий штурм» у формі узагальнюючої таблиці - Об'єднайтеся в пари. Дайте відповідь на проблемне запитання: «Якою була роль Довженка у розвитку культури?», «Чи Олександр Довженко зіграв ключову роль у прогресі кіномистецтва?» (робота – 5 хв., обговорення – 2 хв.). Метод «Акваріум» - Клас поділяється на групи які сідають колом Завдання групам. Група 1 «Війна у творчій спадщині Довженка»; Група 2. «Національні мотиви у творчій спадщині митця». Всі 2 групи за визначеним порядком обговорюють свої питання. Наприкінці роботи кожна група представляє виконані ними завдання перед усім класом (робота – 5 хв., обговорення – 2 хв).	<i>інформаційна, соціальна, логічна</i> <i>інформаційна, соціальна, логічна</i>

		* групова робота з письмовими історичними джерелами та текстом підручника (с. 23–25).	Метод «Ажурна пилка» В ролі експерта виступає один або більше учнів, які доповідають всьому класу про те чи інше питання. Вчитель дає на вибір окремі періоди творчості Довженка, а саме до воєнний та післявоєнний. Висування ідей зупиняється, коли учасники робочих груп вирішують, що їх кількість є достатньою. Зібрані ідеї аналізуються, розвиваються та групуються експертною групою (робота – 6 хв., обговорення – 2 хв.).	аксіологічна, соціальна, інформаційна, логічна,
6 хв	VI. Узагальнення та систематизація знань	* робота із платформою Matific	Вправа «Снігова куля» 1 – й учень класу називає відомий йому термін чи дату з даної теми, 2 – й повторює і говорить свій термін, 3 – й називає вже три терміни і т.д. Хронологічна задача Накресліть лінію часу, позначте потрібні дати та розв'яжіть хронологічну задачу.	інформаційна, логічна, математична

			Скільки років було Довженкові на час створення фільму «Земля»?	
2 хв	VII. Висновки	Таким чином, в роки Другої світової війни в українській культурі постає постать Олександра Довженка. Народженець Чернігівщини, перш ніж здобути світову славу кінорежисера пройшов некороткий життєвий шлях. Отримавши освіту в Глухівському вчительському інституті, працював в перші роки після його закінчення за професією. Згодом проявляючи себе як людину з лідерськими здібностями, йому була доручена дипломатична робота в Польщі та Німеччині. Повернувшись з закордонної роботи, працював у Харкові художником-ілюстратором. Був одним з засновників ВАПЛІТЕ. 1925 рік знайшов своє призначення в кіноіндустрії. 1930 році випустив в прокат знаменитий на весь світ фільм «Земля». У 1943 році завершив кіноповість «Україна в огні» в якій описав незламність українців перед натиском ворогів / <i>інформаційна</i>		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		1. За параграфом 46 підручника виконати завдання (<i>обов'язково</i>): - Підготувати проєкт на тему «Кіно, яке вчить» або «Молодий режисер» (<i>на вибір</i>: уявне інтерв'ю або діалог міні-фільм)./ <i>інформаційна, особистісна, цифрова, компетентності в галузі техніки й технологій</i> (<i>на вибір</i>): - Створити у соціальній мережі Instagram сторінку Олександра Довженка; / <i>інформаційна, цифрова, комунікаційна, логічна</i>	

			- У програмі Mindomo створити інтелект-карту на тему: «Життєвий і творчий шлях Олександра Довженка». <i>/інформаційно-комунікаційна, здоров'язберігаюча, логічна</i>	
--	--	--	---	--

